

สมุทรโฆษคำฉันท์ กับ วรรณกรรมคำฉันท์ที่เกี่ยวข้องกันในเชิงประวัติ

สมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์ และ เสือโคคำฉันท์ มีตำนานที่เกี่ยวข้องเนื่องพันพันกันในด้านจุดประสงค์ เนื้อเรื่อง และตัวผู้แต่ง คือ ตำนานศรีปราชญ์กล่าวว่า สมุทรโฆษคำฉันท์และอนิรุทธคำฉันท์นั้น แต่งขึ้นแข่งขันกัน เพื่อแสดงในงานเบญจาพิชของสมเด็จพระนารายณ์ และมีผู้สันนิษฐาน^๑ ว่า เสือโคคำฉันท์นั้นอาจเป็นฝีมือของผู้แต่งสมุทรโฆษคำฉันท์ด้วย ดังนั้น ในบทนี้จึงจะขอนำทั้งอนิรุทธคำฉันท์และเสือโคคำฉันท์มาเปรียบกับสมุทรโฆษคำฉันท์ เพื่อพิสูจน์ว่า

๑. สมุทรโฆษคำฉันท์ เป็นผลงานสมัยเดียวกับอนิรุทธคำฉันท์หรือไม่ เป็นผลงานของกวีสองท่านที่แต่งแข่งกัน หรือกวีท่านเดียวแต่งทั้งสองเรื่อง และแต่งขึ้นในสมัยใด

๒. เสือโคคำฉันท์ เป็นผลงานของกวีผู้แต่งสมุทรโฆษคำฉันท์หรือไม่ ถ้าไม่ใช่จะเป็นผลงานที่แต่งขึ้นในสมัยเดียวกันหรือเปล่า

ทั้งนี้ จะนำทั้งสองเรื่องมาเปรียบกับสมุทรโฆษคำฉันท์ โดยจะแบ่งการเปรียบเทียบออกเป็น ๓ หัวข้อ คือ

- ที่มาของเรื่อง
- เนื้อเรื่อง และกลวิธีการแต่ง
- ภาษา สำนวนโวหาร และจินตนาการ

๓.๑ ที่มาของเรื่อง

ตามที่เชื่อถือกัน สมุทรโฆษคำฉันท์แต่งจากชาดกในพุทธศาสนา ดังอารัมภบท

^๑คือ นายธนิต อยู่โพธิ์ ในคำนำ สมุทรโฆษคำฉันท์.

กล่าวว่

พระว่ล็กยศพระศาศค	ปางเป็นราชา
สมุทรโฆษาค	
เสรีจเสวยสุรโลกพิบูล	เสรีจเสด็จมาพูด
ในมรรคทรงขรณี	
แสดงศิลปขนูศรศรี	ผจญคณกษัตริย์
อันโรมในรณควรวล	
ไค้ไท้เทพชื่อพิณ	ชูปค้เจียรจิน
คโณมอองคพิมล*	

ในปญญาสชาค ที่ว่พระภิกษุชาวเชียงใหม่เป็นผู้รวบรวมขึ้นไว้้นก็มีเรื่องหนึ่ง ชื่อว่สมุทรโฆสชาค ซึ่งมีเนื้อความบางส่วนตรงกับเรื่องในสมุทรโฆสค่านันท์ แต่ก็มีบางส่วนที่แตกต่างกันมาก และส่วนนั้น ๆ ก็บังเอิญเป็นจุดเด่นของเรื่องอีกด้วย สรุปความแตกต่างระหว่างชาคกและสมุทรโฆสค่านันท์ ไค้ดังนี้

ก. ชื่อตัวละครและสถานที่ ซึ่งชาคกใช้รูปบาลี และค่านันท์ใช้รูปสันสกฤต แปลงให้เข้ากับภาษาไทย อาทิเช่น

<u>ชาคก</u>	<u>ค่านันท์</u>
วินทัต	พินทุต
กนกวกค	กนกพค
วินทุมค	พินชูปค
สิริสีหนรค	สีหนรคูปค
พรหมบุรนคร	พรหมนคร
รัมมบุรธานี	รมยบุรี

*ใช้ตามฉบับตัวเขียน.

ข. การวางรูปเรื่อง ชาคกมีแบบแผนตายตัวเหมือนกันทุกเรื่อง คือ เริ่มด้วยค่านมัสการ คือนั้นก็เป็นความนำชาคก ซึ่งในสมุทโฆษชาคกนี้กล่าวว่า ภิษุประชุมกันในธรรมสภาคาลา "สิ่งสนทนากันถึงเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงสละสิริราชสมบัติ เพื่อจะใคร่ใคร่พระนางพิมพายโสธรา ว่า ทูกรอาวุโสทั้งหลาย องค์สมเด็จพระศาสดาเจ้าของเราทั้งหลาย พระองค์ทรงสละราชสมบัติเสด็จสู่นครอื่น แล้วทรงแสดง ศิลปศาสตร์สำคัญถึง ๖๖ อย่าง จึงใคร่พระนางพิมพา"^๑ แล้วพระพุทธเจ้าก็ตรัสว่าเป็น เรื่องที่เคยมีมาแล้วแต่กาลก่อน เมื่อได้รับอาราธนา ก็ทรงเล่าเรื่องแต่ต้นไปจนจบ แล้วก็มีการประชุมชาคกต่อท้าย สรุปว่าใครกลับชาติมาเป็นผู้ใด แต่สมุทโฆษคำฉันท์ นั้นมีกลวิธีการวางรูปเรื่องเป็นพิเศษต่างออกไป กล่าวคือ

- เริ่มด้วยค่านมัสการ และอาเศียรพาท
- คำปรารภถึงจุดประสงค์ในการแต่ง
- สังเขปเรื่อง (แถลงปาง) หรือ สุตรสถานี
- ไหว้ครูเล่นหนัง
- พรรณนาสถานที่ในเรื่อง ทั้งเมืองของนางพินธุบดี และเมือง พระสมุทโฆษ ตามลำดับ
- ตั้งเรื่องเบิกโรง ๗ เรื่อง^๒

^๑กรมศิลปากร (ผู้ชำระ), ปัญญาสชาคก, กรุงเทพฯ ศิลปามรรณาการ, ๒๔๕๕. น. ๒. เมื่ออ้างถึงต่อไปใช้ชื่อว่า ปัญญาสชาคก.

^๒เรื่องเบิกโรง ๗ เรื่อง ได้แก่

- | | |
|---------------------------|---------------------|
| ๑) หัวล้านชนกัน | ๒) ลาวไทยพันคาบ |
| ๓) ขวาแทงหอก | ๔) เถลิงแรด (ชนแรด) |
| ๕) แข่งวัวเกวียน | ๖) จรเข้กัดกัน |
| ๗) แข่งเรือในพิธีอาสาชยุต | |

- แบ่งเนื้อเรื่องเป็น ๔ ตอน^๑
 - จับเรื่องเบิกโรง
 - กำหนดเรื่องสมุทรโฆษ
- ค. เนื้อเรื่องและรายละเอียด

๓.๑.๑ ในชาตก กล่าวว่า พระสมุทรโฆษ มีชื่อเสียงเลื่องลือว่ามีพระรูป
พระโฉมงาม จนกระทั่งนางวินทุมคีตทรงกระสันใคร่จะเห็น ถึงแก่เสด็จไปขบที่ศาลา
เทพารักษ์หลักเมืองท่ามกลางพระนครว่า "พระราชบุตรผู้มีนามว่าสมุทรโฆษ อันมี
มหิทธิฤทธิ์ แด่ไปทั่วปัดพินฉพล มีพระยศอันยิ่งพระกมลไหยินคิปรีกา ถ้าข้าพเจ้าได้
พระสมุทรโฆษพระองค์นั้น เป็นพระภักดาสมตั้งความปรารถนาแล้ว จักกระทำสักการะ
บูชาแก่ท่านให้ยิ่งกว่านี้"^๒ แต่ในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตามที่กล่าวในสุทรสถานหรือแบ่งตอน
หรือแม่แต่ในตอนแรกของเรื่อง นางพินธุปคีไม่เคยพบหรือไต่ยินข่าวพระสมุทรโฆษมา
แต่ก่อนอุ้มสมเลย เมื่อพระโพธิภาพระสมุทรโฆษกลับไป นางจึงต้องให้พี่เลี้ยงวาครูป
กษัตริย์ต่าง ๆ แล้วจึงชี้ตัวจากรูป แต่ปรากฏว่าเมื่อเสร็จศึกแล้ว นางกลับกราบทูล
พระสมุทรโฆษว่า

"ดาเกียรติพระภู	ชรชิลันโทรมาน
หวังสมสมเค็จศาล	ค่านึงจริงค้วยใจสุทธิ
ข้าไค้บ่าววงแด่	วรเทพคณบุตร
ผู้มีอำนาจจตุค	กมลสิทธิสาณล

-
- ๑ ตอนที่ ๑ ตั้งแต่วังช้าง อุ้มสม พระสมุทรโฆษเสด็จออกวังช้าง จนพระโพธิ
อุ้มไปสมนาง
- ตอนที่ ๒ จับตอนศึกกษัตริย์ - สึกพิทยาธร
- ตอนที่ ๓ จับตอนแก่พระพานางไปหิมพานต์ จนซ่อนชาค
- ตอนที่ ๔ จับตอนไค้กลับมาพบกันไปจนจบเรื่อง
ที่แต่งสมัยอยุธยา มีแต่คนไปจนจบตอนที่ ๒ แต่มีความยาวประมาณ ๒/๓ ของ

ทั้งเรื่อง

ที่นี้มาดูแล้ว	ก็สัมฤทธิ์ใจจด
ไต่ทาวมารวมมน	หิริทูลบทศรี
เสวยบรมยวร่วมท้าว	สุขสะทั้นหึ่งที่
นี้รู้ว่าพระมี	สิทธิศักดิ์เคชะ
ชอบเชิญสมเค็จท้าว	ไปกล่าวแก่บ่าววงพระ
จงแล้วอย่าลืมลະ	เยียวว่ากาลจลาจล" ^๑

ทำให้สันนิษฐานไต่เป็น ๒ ทาง คือ

- ผู้แต่งมีคนเดียวแต่หลงลืมเรื่องที่คุณกำหนดไว้เอง หรือจงใจจะให้เข้าใจว่านางพินธุปทีไต่ไปบวงสรวงเทวดา หลังจากไต่รู้จักนามพระสมุทโรฆนะ คือในระหว่างศึกกษัตริย์ ก่อนที่จะไต่รู้ว่าพระสมุทโรฆนะมีชัยในสงคราม แต่ไม่มีของจะแต่งไว้ในเรื่อง

- มีคนแต่ง ๒ คนพร้อมกัน คนแรกแต่งมาจนจบศึกกษัตริย์ และคนที่สองแต่งต่อจากนั้นไป โดยไม่ทันรู้ว่าคนแรกกำหนดเรื่องให้เปลี่ยนแปลงจากซาดกไปเพียงไต่ จึงแต่งไปตามที่ตนคิดว่าถูก น่าสังเกตที่เรื่องนำเสนอสั้นอยู่ในตอนที่เชื่อว่าพระมหाराชครูแต่ง ไม่ใช่ต่างตอนกัน ทำให้เห็นได้ว่าการแบ่งตอนของผู้แต่งตามตำนาน^๒ นั้น อาจคลาดเคลื่อน ถ้าแม้ว่ามีผู้แต่งถึงสองท่านจริง แต่หลักฐานอื่นนอกจากความคลาดเคลื่อนข้อนี้ ก็ไม่มีอะไรอีกที่แสดงไปในทางที่ว่ามีผู้แต่งสองท่าน ถึงแม้ว่าจะดูที่สำนวนโวหาร ก็ไม่มีความแตกต่างจากกันมากจนสังเกตได้ว่าเป็นสองสำนวน แม้แต่ผู้ที่ยึดความเชื่อเดิมที่ว่าเป็นของพระมหाराชครู และสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ก็ยังยอมรับข้อนี้ และถือว่าเป็นจุดเด่นของสมุทโรฆนะคำฉันท์สมัยอยุธยาด้วยซ้ำว่า แม้จะมีผู้แต่งถึงสองท่าน ก็ยังรักษาระดับสำนวนโวหารให้ "เท่า" และ "ทัน" กันได้

๓.๑.๒ ในซาดก พระสมุทโรฆนะ มีความชำนาญในการคิดพิณ ไม่มีชายา

^๑สมุทโรฆนะคำฉันท์. น. ๑๕๑ - ๑๕๒.

^๒ตามตำนานที่ว่าพระมหाराชครูแต่งมาถึงตอนไปไต่บน และสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระราชนิพนธ์ต่อมาจนจบตอนพิทยาธรครวญ.

เมื่อได้ข่าวนางแล้วเสด็จไปยังรัชมบูร ก็เสด็จไปกับบุครบุโรหิตผู้ถือพิน และบุครอำมาตย์
 ผู้นำเครื่องประดับไปเท่านั้น การที่ได้นางมา ก็โดยการแสดงศิลปคีตพิณถวายหน้าที่นั่ง
 พระเจ้าสิริสีหนรคุดและนางวินทุมคิ ไม่ต้องรบราฆ่าฟันแย่งชิงนางกับผู้อื่น แต่ในคำฉันท์
 นั้น พระสมุทโรฆเเป็นนักรบ ไปรบปราบคชศาสด์ถึงเสด็จจับข้างเอง และมีความ
 ชำนาญพิเศษในเชิงธนูเทียบเท่าพระศรีสร้งค์ และมีชายอายุแล้วชื่อนางสุรสุดา การ
 ที่ได้พบกับนางพินทุบคิ ก็โดยที่พระโพธิช่วยอุ้มสมให้ ทั้งที่สองฝ่ายยังไม่เคยรู้จักกันมาก่อน
 เมื่อนางรัตนธารีมาทาในครั้งหลัง พระสมุทโรฆเก็สั่งให้กองทัพตามไปด้วย และได้ใช้
 กองทัพนั้นต่อสู้กับษัตริย์ทั้งสิบองค์จนได้ชัยชนะ และได้อภิเษกกับนาง เป็นบุคลิกที่แตก
 ต่างจากพระสมุทโรฆเในชาตกอย่างตรงกันข้าม และคำบรรยายการรบก็ละเอียดคย็คยาว
 คุเคียด สมจริงจนทำให้เกิดความเคลงใจว่าผู้นิพนธ์ไม่น่าจะเป็นข้าราชการฝ่ายพลเรือน
 อายุมากเช่นพระมหาราชครูเลย ผู้ที่เขียนเรื่องการรบตั้งแต่ชั้นวางแผนไปจนกระทั่งจับ
 ศึกก็ถึงเพียงนั้น ไม่น่าจะมีอดีตอันหนักหน่วงหนัก หรือผู้บริหารฝ่ายทหาร นับแต่
 พระเจ้าแผ่นดินลงไป

๓.๑.๓ เรื่องการอุ้มสม และศึกกษัตริย์ในสมุทโรฆเคำฉันท์นั้น เป็นทั้งจุดเด่น
 และแก่นของเรื่องในภาคต้น เป็นลักษณะแย้งกับการพราวจากกันในภาคปลาย เป็นสิ่งที่
 ไม่ปรากฏว่ามีในชาตก แต่กลับไปปรากฏในอนิรุทธคำฉันท์ เป็นลักษณะที่คล้ายคลึงกัน
 เป็นอันมาก แม้ว่าจะไม่เหมือนกันสนิท ทั้ง ๆ ที่เรื่องทั้งสอง คือ สมุทโรฆเและอนิรุทธ
 มีที่มาคนละแห่งแยกจากกัน สมุทโรฆเคำฉันท์เป็นชาตก ส่วนอนิรุทธคำฉันท์นั้นมาจาก
 วิทยุประมวล อันเป็นฝ่ายพราวหมด แต่กลับปรากฏว่ามีเนื้อเรื่องส่วนใหญ่ต่างจากต้นเรื่อง
 เกินมาก และส่วนที่ต่างนั้นคือส่วนที่ทั้งสองเรื่องมาเหมือนกัน ถ้าจะเทียบกันแล้ว

รายละเอียดเพิ่มเติมจากที่อ้างถึงอยู่ใน "สร้งคชชาตก" พระคัมภีร์ชาตกแปล
 ฉบับ ส.อ.ส. เล่ม ๔ อรรถกถา ศัสติ จัตตาศิลหิมาต ภาค ๗ (กรุงเทพฯ: ๒๕๖๗),

สมุทรโฆษคำฉันท์ยังต่างจากเรื่องในชาตก น้อยกว่าที่อนิรุทธคำฉันท์ต่างจากเรื่องใน
ปรัมพะควยเข้าไป

ในวิษณุปรัมพะ คำเนินเรื่องจากฝ่ายนางอุษาวา หลังจากทีนางไคพรจากพระ
อุมา และฝันเห็นเนื้อคู่ในคืนวันขึ้น ๑๒ ค่ำเดือนไฟศาช นางก็เสรำโศกจนนางจิตร-
เลขาสัง เกตและไถถาม แล้ววาครูปเทวดา กษัตริย์ต่าง ๆ ให้นางชี้ตัว ครั้นเห็นรูป
พระอนิรุทธ เป็นคนเดียวกับในฝันแล้ว นางจิตรเลขาจึง เหาะ ไปพาพระอนิรุทธมาให้
แต่อนิรุทธคำฉันท์คำเนินเรื่องจากฝ่ายพระอนิรุทธมีการออกป่า และสู้กับสัตว์ต่าง ๆ ซึ่ง
ในปรัมพะไม่มี การที่พระไตรอุมสมให้พบกัน เป็นครั้งแรกก็เช่นกัน แต่ปรัมพะมีเรื่อง
การวาครูป และการที่พี่เลี้ยง เหาะ ไปพาพระมาหานาง ซึ่งปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันท์
ควย อาจ เป็นไควาสมุทรโฆษคำฉันท์และอนิรุทธคำฉันท์ คือผลของการประสมเรื่อง
ชาตกทางพุทธศาสนาเข้ากับปรัมพะของฮินดู แล้วใช้จินตนาการและแนวคิดของผูแต่ง
เอง เขาประกอบให้เรื่องตื่นเต้นน่าสนใจมากขึ้น เรื่องที่ไม่ปรากฏ ไม่ว่าในที่มาฝ่ายใด
ใดแก

๑. เรื่องเทพารักษ์อุมสม (ทั้ง ๒ เรื่อง)
๒. เรื่องการผจญภัยก่อนอุมสม (สมุทรโฆษคำฉันท์ - วังช้าง,
อนิรุทธคำฉันท์ - ลาดสัตว์)
๓. เรื่องศึกกษัตริย์ (สมุทรโฆษคำฉันท์)

ถ้าจะเทียบสมุทรโฆษคำฉันท์กับเสื่อโคคำฉันท์ แม้จะพูดไความาจากชาตก
ควยกัน (เสื่อโคตอนตน ควมตรงกับพหุลาคาวีชาตก) แต่แนวคิดนั้นไม่เหมือนกันเลย
แมแต่นอย

^๑H.H. Wilson (transtator). The Visṅnu Purāṅha, a
System of Hindu Mythology and Tradition (London : Trübner
& Co, 1870) Vol V. First Part pp. 108 - 112

๓.๒ เค้าโครงเรื่อง และกลวิธีการแต่ง

เค้าโครงเรื่อง และกลวิธีที่เหมือนและต่างกันระหว่างสมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ มีพอจับประเด็นกล่าวเทียบกันได้ดังนี้

ก. เรื่องอุ้มสม ทั้งสมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ มีเรื่องอุ้มสมนี้เป็นจุดเด่นเหมือนกัน และรายละเอียดของส่วนประกอบที่เหมือนกัน ได้แก่

- ตัวเอกฝ่ายชาย ยังไม่ใช่ผู้ทรงอำนาจสูงสุดในเมืองของตัว พระสมุทรโฆษเป็นรัชทายาท เมื่อจะเสด็จไปวังข้างก็ต้องไปลาพระบิดาพระมารดา ก่อนพระอนิรุทธก็ต้องเสด็จไปลาพระกษัตริย์กษัตริย์ก่อนออกไล่สัตว์ แสดงทัศนคติที่นอบน้อมต่อผู้ใหญ่ อันเป็นลักษณะวัฒนธรรมไทยแบบเดียวกัน

- ทั้งพระสมุทรโฆษและอนิรุทธ มีชายาอยู่แล้วก่อนที่จะได้พบนางเอกของเรื่อง กล่าวคือ พระสมุทรโฆษมีนางสุรสุตา และพระอนิรุทธก็มีสาวสนมกำนัลที่ไปรคปราน เป็นข้ออ้างสำหรับใช้แต่งกระบวนลา

- ทั้งนางพินธุบดี และนางอุษา ไม่ปรากฏว่าเคยได้พบหรือรู้จักชื่อเสียงของพระเอกมาก่อนที่จะได้พบกันเลย ข้อนี้ ทั้งสมุทรโฆษคำฉันท์และอนิรุทธคำฉันท์ ต่างจากชาตกและปุราณอันเป็นที่มาของแต่ละเรื่อง ซึ่งปรากฏว่า นางวินทุมบดีเคยได้ยินชื่อพระสมุทรโฆษมาแล้ว และนางอุษาก็เคยได้เห็นพระอนิรุทธก่อนพบตัวจริง อาจเป็นเพราะในความคิดของไทย ๆ ฝ่ายชายเท่านั้นที่มีสิทธิ "เสนอ" ความรัก

- ผู้พาพระและนางมาพบกันครั้งแรก คือเทพารักษ์ ในสมุทรโฆษตอนแรก กล่าวว่าเป็น

"เทพารักษ์อันรักษา ไม้โพธิ์โสภา
ที่ท้าวธอ้างอาไศรย"^๑

^๑สมุทรโฆษคำฉันท์. น. ๖๕.

แต่ภายหลัง เมื่อนางรัตนธำรีมาทูลเชิญกลับไปหานาง พระสมุทรโฆษ
กลับระบุว่า

"บนิริู้สึกคนปางไป มาเพียรพระไทร
จริงบรจวายจาบัลย์"๑

ตรงกับพระไตรเพทาร์กษ์ในอนิรุทธคำฉันท์ ซ่อนี้ดามีใช้ความผิดพลาด
ในการคัดลอกตอ ๆ กันมา ก็อาจเป็นความพลั้งเผลอของผู้แต่ง เช่นเดียวกับ เรื่องการบน
บวงของนางพินธุบคิ แต่การที่เรื่องตอนนีผิดพลาดไปในทางที่ "เหมือน" กับอนิรุทธคำฉันท์
ทำให้น่าสงสัยว่า จะเป็นไปได้หรือไม่ ที่ผู้แต่งสมุทรโฆษคำฉันท์นั้นเอง เป็นผู้แต่งอนิรุทธ
คำฉันท์ด้วย เมื่อรู้สึกว่เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ซึ่งกำลังแต่งอยู่นั้นยืดยาวออกจนไม่อาจ
จบทันใช้การได้ และครั้นแต่งอนิรุทธซึ่งมีเค้าเกี่ยวกับสมุทรโฆษจบแล้วย้อนกลับมาแต่ง
สมุทรโฆษต่อ ก็เลยเผลอเอาที่ติดขอยของอนิรุทธมาใส่ในสมุทรโฆษคำฉันท์โดยไม่ตั้งใจ
เพราะบังเอิญเกล็ดเรื่องพระโพธิหรือพระไทรนี้ เป็นเกล็ดที่ผู้แต่งคิดขึ้นเองนอกชาดก
นอกปุราณะ และนำไปใช้ทั้งสมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ ความสับสนในการอ้างอิง
ข้อจึงเกิดขึ้นได้โดยง่าย

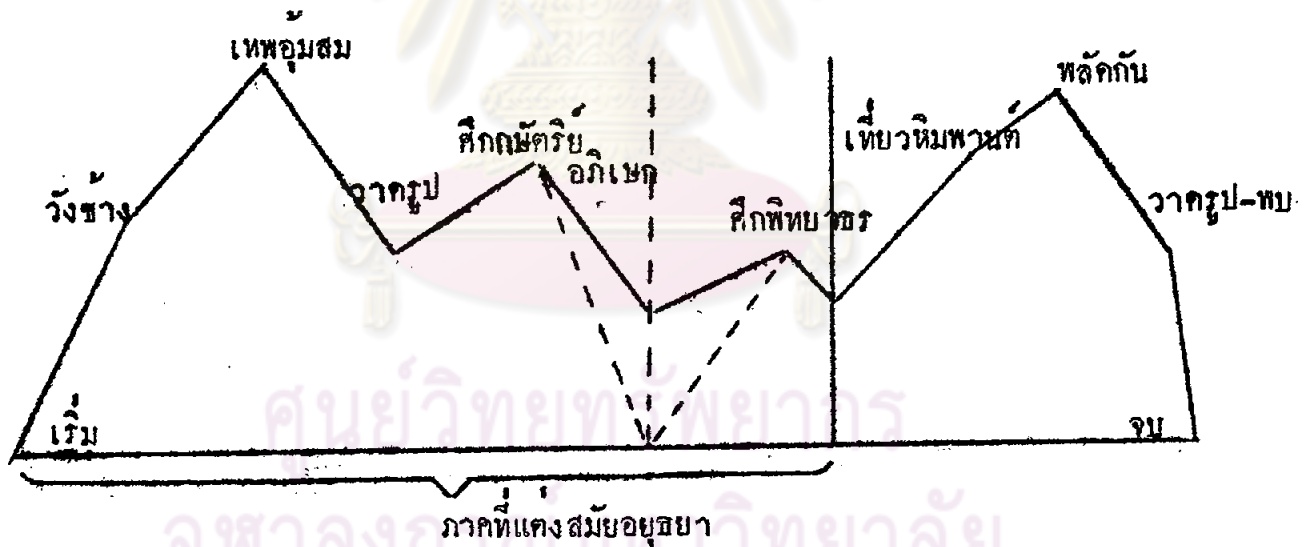
- นางรัตนธำรี พี่เลี้ยงนางพินธุบคิ และนางจิตรเลขา พี่เลี้ยงของ
นางอุษา มีบทบาทและความสามารถเท่ากัน คือเป็นผู้ว่าครูปให้นายของชนชั้ตัวชายที่
ต้องการพบ และมีความสามารถในการที่จะเหาะไปพาชายนั้นมาได้ ซ่อนี้จะถือว่า
สมุทรโฆษคำฉันท์ถือปุราณะต้นแบบของอนิรุทธคำฉันท์เป็นเค้าก็คงจะไม่ผิด เพราะตรงกับ
เรื่องที่ปรากฏในปุราณะนั้นเป็นส่วนใหญ่ ที่ต่างก็แต่การที่เพิ่มพระอินทร์ เข้ามาเป็นผู้ช่วย
ให้พาหนะพาพระสมุทรโฆษไปหานางพินธุบคิเท่านั้น

- หลังจากการอุ้มสมครั้งที่ ๒ พระเอกต้องทำสงครามเหมือนกัน

๑ เล่มเดียวกัน. น. ๑๐๑.

ข้อสังเกต รายละเอียดของส่วนประกอบจุดเด่นของทั้ง ๒ เรื่อง ที่เหมือนกัน นั้นเป็นส่วนประกอบเค้าโครงใหญ่ของเรื่องตอนต้นของสมุทรโฆษคำฉันท์ และของเรื่อง อนิรุทธคำฉันท์ทั้งเรื่อง สมุทรโฆษคำฉันท์นั้นมีโครงเรื่องที่เป็นลักษณะเชิงซ้อน ต่างจาก อนิรุทธคำฉันท์ซึ่งมีโครงเรื่องเชิงเดี่ยว เพราะฉะนั้น จุดเด่นของสมุทรโฆษคำฉันท์จึงมี สองแห่งในเรื่อง แห่งแรกก็คือการอุ้มสม ซึ่งเป็นลักษณะแย้ง กับการพลัดพรากจากนาง ในพายุกลางทะเลซึ่ง เป็นจุดเด่นในช่วงหลังของเรื่อง หากจะวาดเป็นแผนภูมิ สมุทรโฆษ คำฉันท์จะมีรูปคร่าว ๆ ดังนี้

แผนภูมิที่ ๑

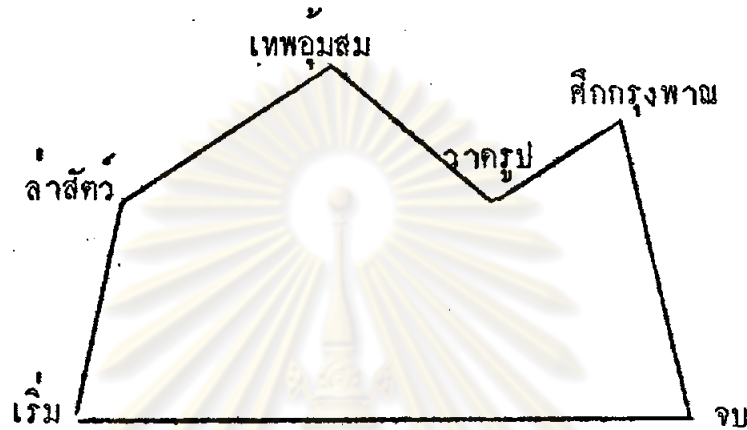


----- แนวโครงเรื่องที่จะเป็นไปได้

————— แนวโครงเรื่องที่ยู่แคงกำหนด

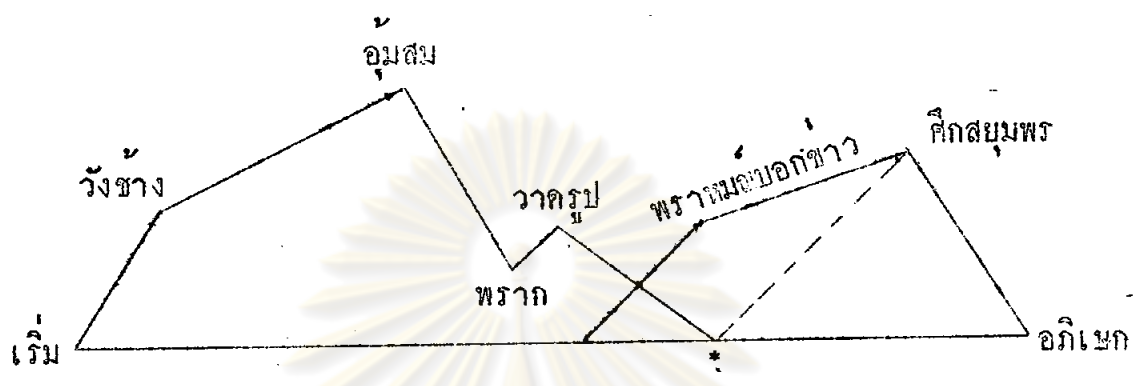
และอนิรุทธคำฉันท์จะมีรูปดังนี้

แผนภูมิที่ ๒



จะเห็นได้ว่าโครงสร้างของอนิรุทธคำฉันท์ เป็นเพียงครึ่งเดียวของสมุทรโฆษ คำฉันท์เท่านั้น แต่ความีลักษณะใหญ่ ๆ ภายนอกคล้ายกันโดยตลอด ข้อที่แตกต่างกันจน เห็นได้ชัดเจนอยู่ในลักษณะและระบบความสัมพันธ์ของตัวละครและเหตุการณ์ ซึ่งเป็น โครงสร้างซ่อนอยู่ภายใน ส่งผลให้ลักษณะของการศึกษานั้นต่างกันไปควย หากจะกล่าว โดยยุดิขกรรมแล้ว อนิรุทธคำฉันท์มีข้อได้เปรียบในเชิงโครงสร้าง ที่สามารถโยงการ อุมสมเข้าเป็นสาเหตุของการศึกก่อนจบเรื่องได้อย่างแนบเนียน ในขณะที่สมุทรโฆษ ไม่อาจทำได้เช่นนั้น เพราะการศึกสิบกษัตริย์ในสมุทรโฆษคำฉันท์จะต้องเกิดขึ้นแน่นอน ไม่ว่าจะมีการอุมสมก่อน หรือไม่ก็ตาม เพราะกษัตริย์ทั้งสิบและพระสมุทรโฆษยอม มาสู้รบบุรีไศยจากคำบอกเล่าของพราหมณ์ผู้แพรวชาวสยามพร เพราะฉะนั้นแผนภูมิละเอียด ของโครงสร้างสัมพันธ์ภายนอกของสมุทรโฆษเฉพาะครึ่งแรกจึงมีลักษณะดังนี้

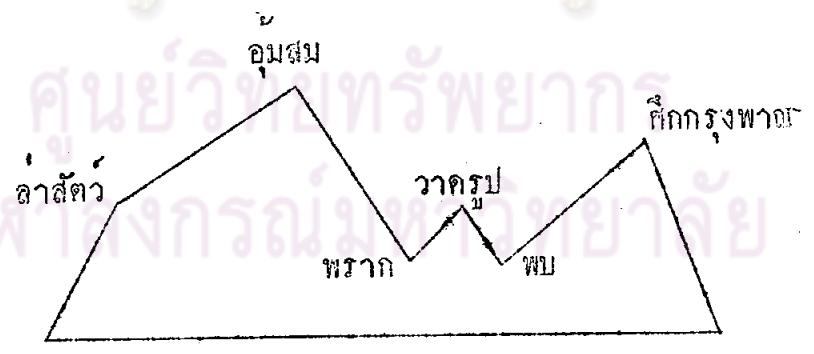
แผนภูมิที่ ๓



เส้นประ แสดงทางที่อาจเป็นไปได้โดยไม่ต้องมีศีกสยมพร
 * แสดงจุดที่อาจเริ่มได้โดยไม่ต้องมีเรื่องข้างต้น

ส่วนอนิรุทธค่าฉันท์จะมีโครงสร้างสัมพันธ์ภายนอกดังนี้

แผนภูมิที่ ๔



ซึ่งติดต่อกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวตลอด

ทั้งนี้เนื่องจากพระบิดาของนางพินธุบดีกำลังจะจัดงานสมุพรให้นางอยู่แล้ว เป็น
 การอนุมัติให้นางมีคู่ได้ไม่ห้ามหวง การอุ้มสมจึงไม่อาจถือเป็นการล่วงสิทธิ์ได้เต็มที่ แต่
 แม้จะเป็น ก็ปรากฏว่าท้าวสีหนรบุตรได้ไม่ใคร่แคะระคายถึงเรื่องที่เกิดขึ้นกับธิดาเลย
 (พราหมณ์ที่มามอบข่าวก็ไม่รู้ และพระสมุทโรฆม์ก็ไม่รู้ว่าที่พราหมณ์เอ่ยถึงนั้นคือนางที่พบ
 เมื่ออุ้มสม มารู้ต่อเมื่อนางชาริมาหูล (เชิญ) การที่ยกนางให้พระสมุทโรฆม์ก็เพราะพอใจ
 ในคุณสมบัติที่พระสมุทโรฆม์แสดงท่ามกลางพิธีสมุพรจนชนะกษัตริย์อื่น ๆ นั้นต่างหาก
 ผิดกับกรณีของนางอุษา ซึ่งพามาสูรบิกานางไม่ได้ประสงค์จะให้นางมีคู่ เมื่อได้ทราบ
 เรื่องการอุ้มสม จึงพิโรธและก่อกวนขึ้นเพื่อลงโทษผู้ละเมิดคือพระอนิรุทธิ์ ในสมุทโรฆม์
 การศึกเกิดขึ้นเพราะกษัตริย์สิบองค์อับอายที่ไม่สามารถในการธนูศรเท่าพระสมุทโรฆม์

"หวังไค้ นางนารีพล	มากมีเป็นกล
จร เทินจะคืนบมิควร	
เป็นท้าวควรกันความทวร	ยศยศควรสงวน
อย่าเหตุให้คนดูแคลน	
แมนนาศ์ในรณดาแคลน	จงคงยศแทน
ประเสริฐกว่าคงตน	
เราโสศสรรพด้วยวีพล	ชาญศิลป์สบสกล
บควรจะให้หาศอาย	
จักร่วมวีพลทุกกาย	เป็นเคี้ยวเกลียวหมาย
เป็นเอกองค้อยาคลา	
จักโชรมโรมรบราชา	เอาแก้วกัลยา
จึงสะที่แค้นความอาย" ^๑	

๗๑

^๑สมุทโรฆม์คำฉันท์. น. ๑๑๘.

แต่ในอนิรุทธคำฉันท์นั้นเป็นเพราะ

"กรุงพาดครันไค้พัง	ทั้งสองตาก็เปล่งเป่น
ไฟลุคประปลาบเอน	ระคว่ำคิงกระเบงแขน
สามโลกยนี้ไคร	แลจะอาจมาดูแคลน
ไครสรวดแก่ตักแตน	มาว้างไฟบกลัวเกรง
กระบักก็ให้แทง	กระทุ้มเกรียวครันเกรง
กีกกองบรลือเลวง	ทั้งเมืองพาดสยบสยง" ^๑

ฯลฯ

แต่แม้ในส่วนโครงสร้าง สมุทโรฆะจะค้อยกว่าอนิรุทธคำฉันท์ไปบ้าง แต่ใน
 ด้านการสร้างเกียรติภูมิของตัวเอก สมุทโรฆะทำได้ดีกว่า เพราะพระสมุทโรฆะ
 สามารถเอาชนะกษัตริย์ทั้งหลายได้ด้วยพระองค์เอง แต่อนิรุทธรอดได้ด้วยความช่วยเหลือ
 เหลือของพระกฤษณะผู้ช่วยกา สำหรับผู้อ่านทั่วไปที่ไม่สนใจโครงสร้างก็ย่อมจะเห็นแต่
 จุดเด่น คือตัวพระสมุทโรฆะ ซึ่ง "เก่ง" กว่าพระอนิรุทธ และเพราะฉะนั้นจึงน่ายกย่อง
 และน่าสนใจมากกว่า และขอบทพร่องในส่วนโครงสร้างของสมุทโรฆะก็ลบเลื่อนไปช่วย
 กลวิธีทางการแต่งที่ชาญฉลาดดังนี้ อาจเป็นไปได้ว่าผู้แต่งได้เห็นจุดบกพร่องของสมุทโรฆะ
 คำฉันท์ ระหว่างแต่งอนิรุทธคำฉันท์ เมื่อกลับมาแต่งสมุทโรฆะคำฉันท์ต่อจึงกลบเคลื่อน
 แก้ไขเสียให้ดีขึ้น เห็นได้ว่า แม้จะไม่ได้ใช้การอุปสมให้เป็นประโยชน์ด้านโครงสร้าง
 แต่ก็ได้ใช้การวาดรูป ซึ่งเป็นวิธีนำพระและนางกลับมาพบกันอีกครั้งหนึ่งหลังจากที่พลัด
 พรากรากกันไป ในชาดกมีจากกันตอนเดียวตอนที่นางขึ้นฝั่งได้ ไปสร้างศาลาวาดรูป
 ไว้ในเมืองมัทริบุรี แต่ในสมุทโรฆะคำฉันท์มีสองตอนคือ

^๑อนิรุทธคำฉันท์, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๗), น. ๒๓
 เมื่ออ้างถึงต่อไปใช้คำว่า อนิรุทธคำฉันท์. (คุณหญิงโบราณราชธานีพิมพ์ในงาน
 ปลงศพบิดา).

- เมื่อนางคิ่นขึ้นไม่พบพระสมุทโรฆะ ก็ใช้วิธีวาดรูปภษัตรีย์และเทพยดา เพื่อหาตัวพระสมุทโรฆะ ให้นำนางชารีเป็นผู้วาด และไปนำทางพระสมุทโรฆะมา
- เมื่อขึ้นฝั่งใกล้หลังพายุ นางไปสร้างศาลา และให้ช่างวาดรูปเรื่องราวแต่หลัง เป็นการช่วยให้ได้พบพระสมุทโรฆะโดยง่ายขึ้น

ทั้งสองกรณีมีข้อเหมือนกันที่ว่าฝ่ายนางเป็นผู้ใช้สมอง วางกลวิธีเพื่อให้ฝ่ายพระสมุทโรฆะเข้ามาหานางได้ (ไม่ใช่ออกไปติดตามเองอย่างบุษบาตามหาอิเหนา) และได้ใช้การวาดรูปเป็นกลวิธีหลัก นับเป็นส่วนที่ใช้เชื่อมโครงสร้างภาคแรกเข้ากับภาคหลังได้อย่างดีด้วย

เมื่ออ่านสมุทโรฆะอย่างพิจารณา ได้พบว่ามิจุคที่อาจจะหยุดพักการแต่งได้หลายตอน เป็นตอนที่ความบรรยายเหลื่อมกันอย่างเห็นได้ชัด ได้แก่

๑. เมื่อวังข้างเสร็จแล้วลาไพร ความมาหยุดตอน

ลาไพรแล้วพระลีลา เอาพลยาตรา
จะหาสำนักพลนอน^๑

๒. ต่อจากนั้นก็ขึ้นตอนพักพล บวงสรวง ซึ่งมีการบรรยายอย่างละเอียดต่อเนื่องกันไปตลอด มีกระบวนชมนก ชมไม้ ชมสระ มากมายจนเกินกว่าที่จะใช้ในการแสดงหนังได้โดยสะดวก ต่อไปจนกระทั่งตอนอุ้มส้ม จนกระทั่งหลังจากอุ้มส้มแล้ว พระโพธิ์อุ้มพาพระสมุทโรฆะมาส่งที่กลางป่า พระสมุทโรฆะคิ่นขึ้นไม่พบนางก็รำพันหา ความขาดลงตอน

สุกทาวชิเหี่ยวหา ทุกคำบลพนาราม
บพบพฐุทราม รั๊กทาวนिरาสา^๒

^๑สมุทโรฆะคำฉันท์. น. ๕๕.

^๒เล่มเดียวกัน. น. ๓๕.

๓. จาก

มนตรีหุดเคื่อนราชา ชอบเชิญลีลา

ยั้งพระนครคืนครอง^๑

ไปพบพราหมณ์ในอุทยาน และเสด็จเข้าเมือง

ลีมแลพนิดาวิงวอน สุรสูทาสมร

บโลมบแลแปรคัลย์^๒

๔. ตั้งแต่นางพินธุปคีตั้น จนถึงนางรัตนธารีพาพระสมุทรโฆษมาพบ แล้วพาไปส่งยังทัพก่อนงานพิธีสุมพร ซึ่งถือเป็นจบความตอนที่ ๑ ในสังเขปเรื่องด้วย

ที่น่าสงสัยว่าจะหยุดพักการแต่ง ก็คือระหว่างตอนที่ ๒/๓ เพราะขึ้นตอนที่ ๓ ก็เป็นตอนที่แทรกเรื่องพราหมณ์บอกข่าวเข้ามา เป็นสาเหตุสำหรับนำทัพไปร่วมพิธีสุมพรได้ เช่นเดียวกับที่วังช้างทำให้เกิดการสู้รบ ตามโครงสร้างสัมพันธ์ที่แสดงไว้ และตอนที่ ๓ - ๔ นั้นเนื่องกันสนิทกว่า ๒/๓

อนึ่ง น่าสังเกตอยู่ที่ว่า สมุทรโฆษคำฉันท์มีความพรรณนาละเอียดกว่าอนิรุทธ์คำฉันท์ แต่ความละเอียดนั้นยิ่งมากขึ้นหลังจากตอนที่ ๓ เป็นต้นไป มีข้อแปลกอยู่ในตอนที่ ๒ คือบทสังวาส ซึ่งในสมุทรโฆษคำฉันท์แต่งด้วยกาพย์เนื่องมาแต่อุ้มสม และต่อไปถึงการพากลับเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และความยาวของบทสังวาสก็มีอยู่เพียง ๑๓ บท แต่ในอนิรุทธ์คำฉันท์ซึ่งปรกติบรรยายความในคอนต่าง ๆ สั้นกว่าสมุทรโฆษ กลับบรรยายบทสังวาสนี้ไว้นาน และใช้คำประพันธ์ทั้งกาพย์ฉมัง ๑๖ ฉันท ๑๑ กาพย์สุรางคนางค์ ๒๕ สลับกันไปจนได้ถึง ๒๔ บท และมีลักษณะเป็นแบบผลงานอวตนิมิต ซึ่งปรากฏว่าเป็นที่นิยมต่อมาในสมัยหลัง ๆ กลวิธีการซ้ำคำและความนี้ปรากฏในอนิรุทธ์คำฉันท์โดยตลอด และใน

^๑สมุทรโฆษคำฉันท์. น. ๘๕.

^๒เล่มเดียวกัน. น. ๘๑.

สมุทรโฆษคำฉันท์ก็มีบ้าง แต่ดูเหมือนจะไม่นิยมใช้

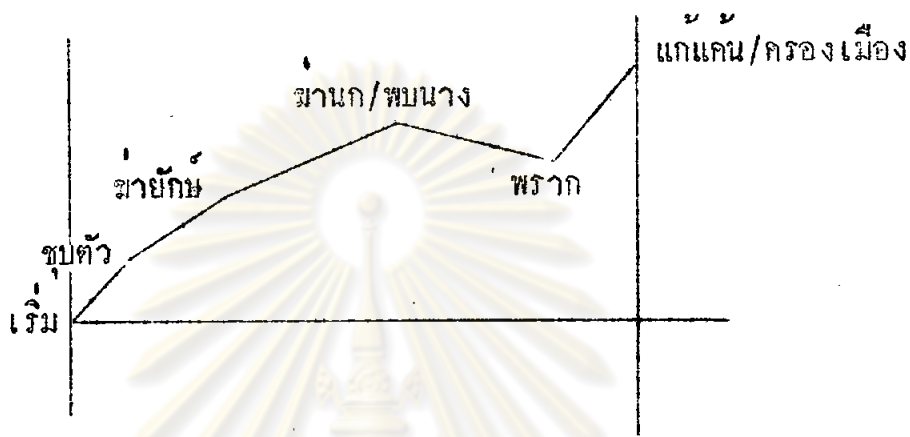
อีกข้อหนึ่งคือความผิดพลาดในเรื่องการอ้างถึงชื่อพระโพธิ์/พระไตร ซึ่งเกิดขึ้นในระยะนี้พอดี กล่าวคือในตอนที่ ๒ เรียกพระโพธิ์ แต่ในตอนที่ ๓ เป็นพระไตรไปเสียแล้ว ทั้งที่กล่าวข้างต้น ช่วยให้อ่านนิมิตฐานในเรื่องการแบ่งตอนนี้มีน้ำหนักขึ้นอีก

สมุทรโฆษคำฉันท์กับอนิรุทธ์คำฉันท์ เปรียบเสมือนว่าคู่หูจริงกับภาพเงา คือมีลักษณะโครงสร้างของเรื่อง แก่นเรื่อง และแนวคิดเชิงศีลธรรมเหมือนกัน ล้อเลียนกันไปโดยตลอดเป็นช่วง ๆ ตั้งแต่เริ่มเรื่องไปจนปลายเรื่อง ทั้งที่ได้เทียบมาแต่ต้น แต่ถ้ายเทียบสมุทรโฆษคำฉันท์กับเสื่อโคคำฉันท์ และได้พบว่าเป็นการเปรียบเทียบของสองสิ่งที่ต่างสมัย ต่างแบบความนิยมกันไปคนละทาง ไม่มีที่จะเหมือนหรือตรงกันเลย ถึงจะยกเรื่องภาษา ส่วนวนโวหารออกเสียก่อนเทียบเคียงแนวคิดแบบแผน คำโครงและการดำเนินเรื่อง ก็ยังเห็นได้ว่า อิงขนบนิยมทางวรรณกรรมคนละแบบ มีข้อแตกต่างกันดังต่อไปนี้

ก. โครงสร้างสมุทรโฆษคำฉันท์ มีโครงสร้างภายนอกที่เกี่ยวข้องถึงกันตลอดเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้ง ๒ ภาค แต่ละภาคก็มีจุดเด่นจุดเดียว เหตุการณ์อื่น ๆ เกิดขึ้นเพื่อเป็นฐานเสริมจุดเด่นนั้นให้เด่นที่สุด ขอยกตัวอย่างเฉพาะในภาคต้น จะเห็นได้ว่าการวิ่งข้างนั้นเป็นข้ออ้างสำหรับดึงพระสมุทรโฆษออกจากเมือง เพื่อจะดำเนินเรื่องต่อไปถึงอุ้มสมได้ หลังอุ้มสมก็มีการวาทะและพากลั้มมาพบกัน เป็นการสานต่อให้การอุ้มสมนั้นได้ประสพผลสมบูรณ์ แต่ทั้งการวิ่งข้าง และการวาทะเป็นเหตุการณ์ที่ผู้แต่งให้ความสำคัญน้อยกว่าการอุ้มสม ซึ่งเป็นของแปลกและเด่นกว่าอย่างอื่น จึงจัดไว้ตอนกลางทั้งแผนโครงสร้างที่แสดงไว้ แต่เสื่อโคคำฉันท์มีลักษณะเป็นคล้ายเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ซึ่งนิยมแต่งกันในสมัยอยุธยาตอนปลาย กล่าวคือ เป็นเรื่องการผจญภัยของตัวเอกที่เดินทางแสวงโชคไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะได้สิ่งที่ต้องการครบถ้วน ภัยที่ผจญแต่ละครั้งก็มีความสำคัญไล่เรียงกัน มีขึ้นเพื่อแสดงความสามารถของตัวเอกให้เด่นชัดขึ้น เนื้อเรื่องที่ดำเนินไปคือบันทึกการผจญภัย และพัฒนาการของตัวเอกตั้งแต่อยู่ในที่ต่ำ ไม่มีอะไรเลย จนขึ้นมาอยู่ในที่สูงและมีสิ่งที่ต้องการครบถ้วน

ผังโครงสร้างของเสือโลกคำฉันท์

แผนภูมิที่ ๕



ข. แนวคิดทางศีลธรรม ข้อที่น่าสังเกตคือ เสือโลกคำฉันท์ไม่ได้ใช้หลักเกณฑ์ทางศีลธรรมเป็นมาตรฐานวัดการกระทำนั้น ๆ มากเท่าในสมุทรโฆษคำฉันท์ ซึ่งเน้นเรื่องความถูกต้องอย่างชัดเจนมั่นคง เห็นได้จากตอนที่กล่าวถึงกษัตริย์สิบองค์ที่ร่วมกันรบพระสมุทรโฆษ ว่า

ท้าวสิบคนต่างท้าวหาญ คึกคึกกถถการ

อำเภอบนตเป็นตน*

และคำครวญของพิทยาธร ที่ว่า

เพื่อว่ายุทชนนี้เป็นอธรรมมมียุกต์

โฉบาบมาอาจบุก

จำบัง

*สมุทรโฆษคำฉันท์. น. ๑๔๖.

กัวยกุมมอนุชฎาจกัมิพิรกาฬัง

จึงมันมาออกยั้ง	ประยุทธิ
มันมีชัยแลใครจะขอชนประยุทธิ	
ทรยศอันนุทรุด	ภูมิ

เป็นความคิดในเรื่องธรรม อธรรม และบุคิธรรมอย่างฉัดแจ้ง แต่ใน
เสือโคคำฉันท์ การที่ถูกเลือกกระทำมาตุฆาต กลับได้รับอภัยอย่างง่าย ๆ ว่า

ซึ่งมาตุฆาต	แลจะยกจะยกปอง
เป็นธรรมแทนสนอง	คุณนั้นก็ไปควร
เพราะสองยังเป็นใจ	หฤทัยสัตว์หุนหวน
ครุกรรมมุลมวล	บมิแจ่มโนใน ^๒

และการที่คำวิ พหลวิไชย ตามไปเอานางคืนมาจากท้าวยศภูมิ ก็ได้
เน่นที่ความผิดของท้าวฉันท์ แต่กล่าวว่า

แต่งกลเหนือกลอภิปราย	ตอบแทนโดยหมาย
จะมล้างอริราชา	
กันความอภิมานให้ปรา	กฏเกียรตินรา
ชิราชาท้าวทั้งสอง ^๓	

^๑สมุทรโฆษคำฉันท์. น. ๑๗๓.

^๒เสือโคคำฉันท์. (คัดสำเนาจากหนังสือหายากของหอสมุดแห่งชาติ ฉบับที่
สมเด็จเจพระนางเจ้าสุซุมาลัยมารศรี ทรงจัดพิมพ์. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., ๒๕๖๕),
น. ๙. เมื่ออ้างถึงภายหลัง จะใช้คำว่า เสือโคคำฉันท์ (สำเนา).

^๓เสือโคคำฉันท์ (สำเนา). น. ๕๑.

เป็นสำนวนอย่างนักเลงที่ต้องการแก้แค้นคู่ปรับที่มาลบเหลี่ยมเท่านั้นเอง
ไม่ได้สนใจในมาตรฐานศีลธรรมเท่าใด นอกจากนั้นเมื่อควาวิและพหลวิไชยถูกถามถึง
ชาติกำเนิดก็ไม่เปิดเผย กลับตอบเป็นทางให้เข้าใจผิดจากความจริงว่า

ว่าดูชะไมมา	บมิพวกพลากร
แต่พี่แลน้องฤา	จะบอกวงศโศกร
ใครเลยจะเห็นอร	อรรถกล่าวอันเที่ยงจริง
เชิญท้าวธเพี้ยนพิศ	จวิตคูอันมาถึง
สิ่งลักษณะ ทวตั้งส์	อันมีในคณูคู
กิจนี้จักแจ่ง	ฤไทยในสมเด็จจู
ชรราชชนชู	บุคิธรรมเพริศพราย*

แนวคิดทางศีลธรรมที่แสดงออกในการพรรณนาถึงความสามารถของ
พระเอกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ พระสมุทรโฆมนั้น เป็นบุพราชโอรสภักดิ์
อุกโตสุชาติ ที่เป็นนักรบที่มีความสามารถก็คงเป็นเพราะได้รับการอบรมฝึกฝนโดยควรแก่
ตระกูล อยู่ในวิสัยที่จะเป็นได้ สิ่งทีกล่าวเหนือเขตที่มนุษย์ธรรมดาควรเป็นได้ เช่น
ความสามารถในกลศร ซึ่งเทียบได้กับพระศรีสุรภังค์ และความสามารถในการรบภักดิ์
สืบองค์นั้น แม้จะเป็นความเปรียบประเทเกินจริง แต่ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับความ
สามารถทางเทคนิคเฉพาะตัว ไม่ใช่เรื่องมหัศจรรย์เหนือธรรมชาติหรืออิทธิปาฏิหาริย์
ในสมุทรโฆมนั้นเรื่องมหัศจรรย์อยู่แต่เรื่องพระขรรค์พิทยาธรในภาคหลัง ซึ่งเป็นต้นเหตุ
แห่งความพลัดพราก แต่ก็แสดงให้เห็นว่า การที่โคกกลับมาพบกันนั้นเพราะปัญญาของนาง
และความดีของพระสมุทรโฆมนั้นมากกว่าเพราะสิ่งวิเศษเวทมนต์ใด ๆ แต่ในเสื่อโคค่านันท์
นั้น เวทมนต์คาถาเป็นหัวใจและจุดกำเนิดของเรื่อง เพราะตัวเอกทั้งสอง คือ พหลวิไชย
และควาวิ ได้จับตัวจากสัตว์เป็นคนด้วยเวทมนต์ และได้ถอดหัวใจใส่พระขรรค์ไว้ การที่

*เสื่อโคค่านันท์ (สำเนา). น. ๑๘.

ฆ่ายักษ์ได้ก็เป็นด้วยอำนาจพระขรรค์วิเศษ คนที่ตายแล้วก็ฟื้นขึ้นได้ มีการเสกยอตัวให้เลิกลงได้ในตอนที่พาควาวิไปเปลี่ยนตัวกับท้าววยศภูมิ เห็นได้ชัดว่าความสามารถทางเวทมนต์คาถาเป็นสิ่งสำคัญแก่การดำเนินเรื่องทุกกระบวนการความแตกฉานจนจบ

ค่านฐานะ ตอนต้นเรื่องพระสมุทรโฆษครองตำแหน่งบุพราช เมื่อตอนจบก็เลื่อนขึ้นเป็นพระราชา เป็นการเลื่อนลำดับตามธรรมดาที่เป็นได้ แต่เสียโคคำฉันทันั้น การเลื่อนฐานะของตัวเอกเป็นไปอย่างน่าตื่นเต้นมากที่สุดก็เลย คือจากลูกสัตว์เป็นคน แล้วจากคนเป็นพระราชผู้ครองเมืองในที่สุด มีลักษณะที่เพี้ยน และเป็นไปได้น้อยกว่าสมุทรโฆษคำฉันทันั้นมากทีเดียว ทั้งการเลื่อนฐานะนั้นยังแบ่งออกเป็นสองกระบวนการ ซึ่งไม่อยู่ในมาตรฐานของศีลธรรมเท่าใดนักด้วย พระฤาษีรูปลูกเสือ และลูกโคให้เป็นคนโดยใช้เวทมนต์คาถา โดยไม่ได้คิดถึงการทำแต่เดิมของสัตว์ทั้งสองคือมาตุฆาต เมื่อชุมแล้วก็มิได้สั่งสอนความประพฤติ กลับมอบพระขรรค์วิเศษให้ไป พหลวิไชยไปได้ครองเมืองด้วยกลฉ้อโกงและความดีของน้อง เทียบกับสมุทรโฆษคำฉันทันั้น การที่พระสมุทรโฆษได้รับพระขรรค์อันมีฤทธิ์ ก็เพราะกระทำความดีช่วยพิชิตยาธรมฝ่ายถูก ที่ทรงชนะกษัตริย์สิบองค์ ก็ด้วยความสามารถที่ทรงมีประจำพระองค์ เห็นได้ว่าสองเรื่องนี้แสดงทัศนคติทางศีลธรรมที่ต่างกันมากจนเกินที่จะคิดได้ว่าแข่งขันร่วมสมัยกัน

แนวนิยมอีกลักษณะหนึ่งที่ต่างกันก็คือ สมุทรโฆษคำฉันทันั้นมีพระเอกคนเดียว ซึ่งมีความสามารถทุกด้านเป็นเอก เป็นนายทัพเอง ออกรบเองเสมอ แต่เสียโคคำฉันทันั้นมีพระเอกสองคน คือ ควาวิ กับพหลวิไชย ซึ่งมีบทบาทได้แสดงความสามารถเท่ากัน ผลัดกันแสดง และมีลักษณะที่ต่างกันคือ พหลวิไชยผู้เฉลียวฉลาด เจ้าอุบาย แสดงความสามารถใช้เชิงความคิด แต่ควาวิเป็นคนซื่อและสามารถแต่ในทางฝีมือรบ และยอมให้พี่เป็นผู้ได้ผลดีจากการกระทำของตนก่อน เช่น เมื่อฆ่ายักษ์ได้แล้วเจ้าเมืองจะยกธิดาให้ก็ยอมให้พี่เป็นผู้รับแทน การให้เอกสิทธิ์แก่ผู้เกิดก่อน และการเชื่อถือเวทมนต์คุณไสยว่ามีคุณประโยชน์นี้ เป็นลักษณะวัฒนธรรมที่แสดงออกและเป็นที่ยอมรับในสมัยอยุธยาตอนกลาง จากสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ถึงอย่างน้อยก็รัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งในประวัติศาสตร์

และโบราณคดี ในประวัติศาสตร์นั้นก็ไต่ถากการขึ้นครองราชสมบัติของเจ้าฟ้าเอกทัศ^๑ ในวรรณคดีก็เห็นจากบทบาทของพระราม พระลักษมณ์ ในรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ ๑๒ ซึ่ง เป็นรูปความสัมพันธ์ท่านอง เกี่ยวกับพหลวิไชยและควา^๒ แต่ในวรรณคดี สมัยอยุธยาตอนต้นไม่ปรากฏว่ามีเรื่องท่านองนี้เลย^๓ จึงเห็นว่าการที่สันนิษฐานว่า เสือโลกำฉันท แต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้นพอจะฟังขึ้น แต่ความเชื่อ เกี่ยวกับสมุทโฆษว่าเป็นผลงานสมัยเดียวกันและมีมือเดียวกันกับ เสือโลกำฉันท ก็ยังเป็น ไปไม่ได้มากขึ้นอีกโดยปริยาย

สรุปความแตกต่าง ระหว่าง เสือโลกำฉันท และสมุทโฆษคำฉันท

- ต่าง เป็นจินตนิยาย แต่ เสือโลกำฉันท เน้นในเรื่องการขงูภัย เพื่อสร้าง ฐานะของตัวเอกมากกว่า ลักษณะและฐานะของตัวพระเอก สมุทโฆษคำฉันทมีตัวเอก ผู้เดียว ซึ่งอยู่ในฐานะ เหมาะสมแล้ว เสือโลกำฉันทมีตัว เองถึงสอง และต้องฝ่าฟันอุปสรรค จากที่ต่ำจนขึ้นมาสู่ฐานะชั้นสูงได้

- แนวคิดทางศีลธรรม สมุทโฆษคำฉันทเป็นความคิดในพุทธศาสนา เสือโลกำฉันทมีความเชื่อในคุณไสย

ค. การใช้นามลักษณะในการดำเนินเรื่อง

คำประพันธ์แต่ละแบบ ย่อมมีลักษณะ จังหวะและล่านำ จำนวนคำในบังคับ

^๑ เจ้าฟ้าอุทุมพรทรงมอบราชสมบัติที่พระ เจาบรมโกศประทานให้แก่พระ เจ้าฟ้า เชนเจ้าฟ้าเอกทัศ

^๒ พระลักษมณ์ลองกำลังยกศรสมุทพรนางสีดา รุบายกได้แต่ไม่ยกขึ้น ให้โอกาส พระรามเป็นผู้มายก และไคนาง

^๓ เรื่องพระลอ แม้มีการใช้คุณไสย ทำเสน่ห์ก็ปรากฏว่าใช่ เป็นคนตอของ เหตุ ร้าย ๆ มิใช่ใช้เพื่อคุณความดี หรือความสำเร็จที่ยั่งยืนอย่างที่ปรากฏใน เสือโลกำฉันท

ที่เหมาะสมแก่การเสนอภาพ ความคิด และอารมณ์ ที่แตกต่างกันออกไป กวีผู้แต่งมีจุด
ประสงค์ที่จะแสดงความรู้สึกนึกคิดเช่นไร ก็ย่อมเลือกฉันทลักษณ์ที่จะอ่านวยโอกาสให้แก่
คนในที่สุด กล่าวโดยสรุป กวีย่อมใช้จุดประสงค์ของคนในการกำหนดรูปแบบฉันทลักษณ์
ที่จะใช้ความมีเนื้อความ นัยนี้หากขยายวงกว้างออกก็คือกวีผู้แต่งเรื่องขึ้นไว้สำหรับอ่าน
เพื่อความบันเทิงใจในยามว่าง ก็ย่อมเลือกฉันทลักษณ์อย่างหนึ่ง และกวีผู้แต่งเรื่องขึ้น
เป็นบทมหรสพ เพื่อการแสดง ก็ย่อมเลือกรูปฉันทลักษณ์อย่างหนึ่ง หรือแม้ว่ารูปฉันทลักษณ์
มีอยู่จำกัดจำนวน เลือกไม่ได้มากนัก การจัดสัดส่วนของฉันทลักษณ์เท่าที่มีก็ยังคงแสดงถึง
จุดประสงค์ของกวีได้โดยนัยเอง เช่นในกรณีของสมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์และ
เสือโคคำฉันท์ ซึ่งใช้คำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์และกาพย์แต่งด้วยกัน ลักษณะการจัดสัดส่วน
เลือกและสลับรูปแบบฉันทลักษณ์ที่มีต่างกันเพียงเล็กน้อย (กล่าวคือ สมุทรโฆษคำฉันท์ที่ใช้
คำประพันธ์น้อยชนิดกว่า) ก็แสดงให้เห็นชัดถึงจุดประสงค์ที่ต่างกัน พอแบ่งได้เป็นสองพวก
คือ

วรรณกรรมที่แต่งขึ้นด้วยจุดประสงค์เชิงวรรณศิลป์ คือเพื่อการอ่านโดยตรง
(ไต่แก่ คำเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์)

วรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อจุดประสงค์ในการใช้แสดง (ไต่แก่ อนิรุทธคำฉันท์
และภาคเบิกโรงของสมุทรโฆษคำฉันท์ กับเสือโคคำฉันท์)

จะเห็นได้ว่า สมุทรโฆษคำฉันท์เรื่องเดียว แบ่งเป็น ๒ ภาค มีลักษณะเป็น
วรรณกรรมทั้งสองแบบ และความแตกต่างหลักระหว่างทั้งสองแบบนี้ ก็อยู่ที่การใช้
ฉันทลักษณ์คำเนินความ ดังจะขอกล่าวถึงโดยละเอียดที่ละภาค ดังนี้

สมุทรโฆษคำฉันท์ภาคที่ใช้เพื่อการแสดง คือส่วนเบิกโรง ๗ เรื่อง เรื่องหัวล้าน
ชนกัน และลาวไทยพันคาบ ใช้คำประพันธ์เพียง ๒ ชนิด คือกาพย์ฉับยั้ง ๑๖ และสุราง
คนางค์ ๒๔ สลับกันเป็นช่วง ๆ เรื่องอื่น ๆ นอกจากนั้น ใช้แต่กาพย์ฉับยั้ง ๑๖ เป็นตอน
สั้น ๆ แต่งเป็นบทเจรจาโต้ตอบกันเป็นส่วนใหญ่ มีความบรรยายแต่น้อย และรวบรัด
เพราะผู้ย่อมเห็นภาพตัวหนังที่เชิดขึ้นให้ดูนั้นแล้ว โดยที่เนื้อเรื่องเป็นการแข่งขัน หรือการ
ต่อสู้ การพรรณนาลักษณะ จึงออกมาในรูปคำอวดโอ้อวดทาทายกัน เช่น

Same oilsof oillee

ดูนี้ไต่ถื่อ แต่ชาวคุมดา ว่าดูค่าแห่ง เขาขึ้นชื่อดู
 ชื่ออายหัวแข็ง ดูชนกลางแปลง บรู๊กี่ป้าง
 อย่าเห็นหัวเกลี้ยง ดูชนโพลพเนียง ก็แตกโยงนาง
 ชาวคุมทั้งหลาย ระอาางขนาง บึงตอญูปร่าง นี้จักเกี้ยงตาย^๑

ภาพย์ม้งก็ตี สู่รางคนางคักก็ตี เป็นคำประพันธ์ที่มีจังหวะแน่น ^{สมัยสม๑} ใจเน้น
 เสียงทุกคำไต่ชัด เหมาะแก่การร้องหรือพากย์ให้ไต่ยืนทั่วกัน และอีกประการหนึ่ง โดย
 เฉพาะสู่รางคนางคักนั้น มีจังหวะสั้นเร็ว ซึ่งเราให้เกิดความตื่นตัวและสนใจได้ง่าย ส่วน
 ฉับมังแมโดยปรกติจะทิ้งจังหวะห่างกว่าสู่รางคนางคัก ก็สามารถรับและรุกจังหวะให้เร็วขึ้น
 ไต่กายเหมือนกัน การรุกจังหวะของภาพย์ทั้ง ๒ ชนิดนี้ ทำให้เกิดอารมณ์ตื่นเต้น สนุก
 สนานไต่อย่างดี

แบบรุกจังหวะสู่รางคนางคักใช้ช่วงละ ๒ ดังนี้

ดูออก, นอกบ้าน วันหนึ่ง, หัวล้าน, สี่คน, กบกัน

มาพอ, พบดู, ดูชวน, ชนพัน, ตกใจ, ยะยรร, แล่นเร้น, ไร่แดง,^๒

ให้ความรู้สึกสีกเต็ม ว่องไว เข้ากับเรื่อง

แบบรุกจังหวะฉับมัง ใช้ช่วง ๒, (๒ - ๒) / - ๒ - ๒ / - ๒, (๒ - ๒)

ไกรหาญ, (เคียดพุน - ฉุนเฉียว), - กาไต, ลอยเลี้ยว, กัลม,
 (ตระแบง - แหงนหงาย)

หรือ (๒ - ๒), ๒, ๒, ๒, (๒ - ๒), ๒

ฝูงลาวพ่ายแพ, ทุกกาย กลัวแกลน, เกลื่อนหาย, บรูหลักแหล่ง, โทงโท^๓

^๑ สมุทรโฆษคำฉันท์. น. ๒๑ - ๒๒.

^๒ เล่มเดียวกัน. น. ๒๒.

^๓ เล่มเดียวกัน. น. ๒๖.

ด้วยเหตุที่ฉันยังเป็นคำประพันธ์ที่ยึดหยุ่นได้ในการร่นรุก หรือรอจังหวะได้ (โดยการเพิ่มเงื่อนไขลงระหว่างช่วงใดทุกช่วงในแบบที่ ๒ ซึ่งเป็นแบบการเว้นช่วงในการอ่านทำนองเสนาะ แบบที่เรียกว่าการสวดโอ้อำนาจวิหาราย) ไม่มีลักษณะซ้ำที่เห็นได้ชัดอย่างคำประพันธ์ชนิดอื่น (สุรางคนางค์ และยานีนั้น แม้จะมีจังหวะเร็ว กระฉับกระเฉง ก็เป็นจังหวะซ้ำ) ซึ่งทำให้เป็นไต่ได้ง่าย หากแต่งเป็นช่วงยาว ๆ กวีจึงนิยมใช้มากในการแต่งวรรณกรรมทุกแบบ ทั้งเพื่อใช้แสดงและเพื่ออ่าน* สมุทรโฆษคำฉันท์ภาคที่ใช้เพื่อการแสดงก็ยึดฉันท์นี้เป็นหลัก ใช้สุรางคนางค์ช่วงสั้น ๆ สลับต่อกันเพียง ๒ ตอนเท่านั้น

การที่ใช้คำประพันธ์เพียงน้อยชนิด นอกจากจะเป็นด้วยลักษณะคำประพันธ์นั้นมีความยึดหยุ่นตัวได้เพียงพอแก่ความต้องการแล้ว ก็อาจเป็นด้วยอีกเหตุหนึ่ง คือผู้แต่งถือเป็นเพียงบทเบิกโรง เรียกคนดู เนื้อเรื่องก็สั้น ๆ ไม่มีประโยชน์ที่จะใช้ความพิถีพิถันหรือสืบเปลี่ยนแบบคำประพันธ์มาก ๆ ซึ่งกลับจะทำให้สับสนวุ่นวายเกินไปโดยใช่เหตุ ต่อเมื่อเป็นตัวเรื่องเอกแท้ ๆ ซึ่งมีความยาวมาก จึงควรที่จะใช้คำประพันธ์หลาย ๆ ชนิด สอดสลับกันเข้ามา เพื่อให้เกิดความแปลกเปลี่ยนไม่น่าเบื่อหน่าย แต่บังเอิญว่า เมื่อเริ่มแต่งตัวเรื่องเข้าจริง ผู้แต่งก็ค่อย ๆ เปลี่ยนจากจุดประสงค์เพื่อแสดงไปเป็นเพื่ออ่านทีละน้อย จึงปรากฏว่าคงแต่งตอนวังช้างเป็นต้นไปนั้น การสอดสลับคำประพันธ์ เริ่มทอดช่วงยาวออกเพื่อประโยชน์แก่การพรรณนาโวหาร จังหวะ และสำเนา ของคำประพันธ์ที่เลือกใช้ ก็เลือกมาเพื่อประโยชน์ในการถอดถ่ายอารมณ์ ความรู้สึก และเพื่อสร้างภาพพจน์ ความจินตนาการ มีใช้เพื่อความรวดเร็ว กระฉับกระเฉงว่องไวสำหรับการแสดงอีกต่อไป ลักษณะเด่นเชิงฉันทลักษณ์ของสมุทรโฆษคำฉันท์ ภาคที่เป็นเนื้อเรื่องแท้ ๆ อยู่ที่ว่าใช้คำประพันธ์น้อยชนิด คือมีฉันท์ ๑๖ ฉันท์ ๑๑ ฉันท์ ๑๔ และฉันท์ ๑๕ เท่านั้น แต่ทุกแบบที่เลือกมาใช้นั้นมีฉันทลักษณ์ที่ยึดหยุ่นตัวได้ และเอื้ออำนวยโอกาสให้แก่การพรรณนาทุกแบบอย่างดียิ่ง กวีผู้แต่งสมุทรโฆษคำฉันท์ในสมัยอยุธยา ก็ได้ใช้คุณสมบัติเชิงฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์ ๘ ชนิดนั้น ให้เกิดผลได้อย่างสมบูรณ์เท่าที่อาจเป็นไปได้

* บทพากย์รามเกียรติ์สมัยอยุธยาตอนต้นที่เป็นความบรรยายใช้ฉันท์นี้เป็นหลักเหมือนกัน

ฉบับ ๑๖ ไร้ทั้งคำเนีนเนื้อความ พรรณนา และเป็นบทเจรจาโต้ตอบ

ฉันท	๑๑	} ไร้เป็นบทพรรณนา และเจรจา ในโอกาสต่างกัน เพื่อให้ความรู้สึก
ฉันท	๑๘	
ฉันท	๑๘	
ฉันท	๑๘	

ต่างกัน เท่าที่ความแตกต่างทางฉันทลักษณะจะบันทึกได้

เมื่อนำลักษณะเชิงฉันทลักษณะของสมุทรโฆษคำฉันทมาเปรียบกับนิรุทธคำฉันท จะเห็นลักษณะที่แตกต่างกันชัดเจนน ข้อแรกที่สุด ^{ใช้สัทศอ ลย ๒๓๕ ๖๓๖ ๖๓๗ ๖๓๘} นิรุทธคำฉันทที่ไร้คำประพันธ์มากชนิดกว่า คือเพิ่มฉันท ๑๕ และร้อยเขาประกอบควยในคอนเจ็คท์พ ข้อต่อมาคือการสอดสลับลักษณะ คำประพันธ์แบบต่าง ๆ นั้น มีช่วงดีกว่าสมุทรโฆษคำฉันทมาก ไม่ทิ้งระยะให้มีการพรรณนา นานนัก และไม่คำนึงถึงคุณลักษณะทางอารมณ์ที่อยู่ในฉันทลักษณะของคำประพันธ์แบบต่าง ๆ ที่ไร้ กล่าวคือ ไม่ได้ไร้สำเนาของภาพและฉันทในการเสนอเนื้อหาทางความรู้สึก และจินตนาการ มุ่งแต่จะบรรยายเนื้อความคำเนีนเรื่องอย่างรวดเร็ว รุกเร้าความสนใจ ของผู้ดูให้ตื่นตัวอยู่เสมอ ด้วยกลวิธีทางเสียง คือเปลี่ยนแบบจังหวะสำเนียบ่อย ๆ โดยไร้ คำประพันธ์หลาย ๆ ชนิดสอดสลับกันทางหนึ่ง และอีกทางหนึ่งคือ ไร้แบบกลบทซึ่งให้ผล สองประการ คือ

- เพิ่มความแปลกใหม่ น่าสนใจแก่ลักษณะคำประพันธ์ตามธรรมดา โดย ทำให้มีเสียงซ้ำ สัมผัสเพิ่มขึ้น เท่ากับว่ามีคำประพันธ์ชนิดใหม่เพิ่มขึ้นอีกชนิดหนึ่ง

- การซ้ำย้ำคำ เท่ากับเป็นการเน้นความหมายไปในตัว ทำให้สามารถ ประคิปะต่อเนื้อความได้ดีขึ้น นอกจากไพเราะแล้วยังเป็นประโยชน์ต่อผู้ฟังด้วย เพราะ ผู้ที่ชมการแสดงอยู่จะสนใจภาพที่ตาเห็น มากกว่าเสียงที่หูได้ยินเป็นธรรมดา ถ้าต้องการ ให้ได้ยินและรู้เนื้อความทั้งหมดครบถ้วน ก็ต้องมีกรย้ำ เน้นความมากกว่าครั้งหนึ่งจึงจะ ได้ผลสมความประสงค์

การแต่งกลบท จึงนับว่าเป็นกลวิธีการประพันธ์ที่ให้ผลด้านเสียง เหมาะแก่ วรรณกรรม เพื่อการแสดง จำพวกบทโขน หน้ง และละคร ซึ่งอาศัยการออกเสียงเป็น หลัก การอ่านออกเสียงดัง ๆ ให้ผู้ฟัง เช่น การอ่านทำนองเสนาะก็นับได้ว่ารวมอยู่ใน กลุ่มนี้ด้วย แต่กลบทนั้นไม่จำเป็นสำหรับวรรณกรรมประเภทที่ไร้การอ่านเป็นหลัก

ไม่ว่าเพื่อความบันเทิงใจ หรือเพื่อความรู้อีกก็ตาม เพราะเหตุว่าถ้าผู้อ่านรู้สึกว่าการไม่ทัน
เมื่อใด ก็อาจย้อนอ่านทานได้เสมอในเมื่อมีหนังสืออยู่กับมือแล้ว แม้ความไพเราะจะยัง
เป็นสิ่งสำคัญอยู่ ความไพเราะนั้นก็อยู่ที่ความกลมกลืนระหว่างเสียงกับความหมาย ความ
รู้สึกและจินตนาการประสมกัน ไม่เน้นหนักที่ความไพเราะด้านเสียงอย่างวรรณกรรมเพื่อ
การแสดง เห็นได้ว่าในสมุทรโฆษคำฉันท์ไม่นิยมการใช้กลบทประเภทซ้ำคำซ้ำเสียง มี
แห่งเดียวแต่ที่ท้ายพืด้อาสมุขในคอนเบิกโรงเรื่องสุดท้าย ก่อนเริ่มเนื้อเรื่อง ใช้คำว่า สุข
ขึ้นต้นกาพย์ฉมัง ๑๖ สืบท

สุขสัตว์ไพรไศลสำราญ...

จนถึง

พนานคเลนเหล่าหลาย*

แต่อนิรุทธคำฉันท์มีอยู่ ๒ ตอน คือ ตอนพระอนิรุทธลงสระ ขึ้นต้นว่า

บัวตูมคึกขั้วบังใบ บังใบท้าวไท
ว่าเต่าสุคาควงมาลัย^๒

เป็นกลนาควริพินธ์ซ้ำท้ายวรรค มีความยาว ๘ บทฉมัง แล้วเว้นไปช่วงหนึ่ง
๑๓ บท พรรณาคันไทร กล้วยกลเดียวกันอีก ๖ บทฉมัง

อีกตอนหนึ่ง คือบทสังวาสในคอนอุ้มสมมีฉันท์ ๑๑ และกาพย์สุรางคนางค์ แต่ง
เป็นกลบท ซ้ำต้นวรรคบ้างและกลางวรรคบ้าง รวมความยาวทั้งตอน ๒๐ บท ตั้งแต่

สองพิศสองเพียรภาคย์ สองเสวยมลากสองเสวยรมย์
สองท้าวสองแทบชม ชมชมชัคคือศรีงครา

*สมุทรโฆษคำฉันท์. น. ๓๔.

^๒อนิรุทธคำฉันท์. น. ๒๔.- ๒๕.

มิได้ใช้ภาพย์สุรางคนางค์เลย เมื่อขึ้นตัวเรื่องแล้ว ไซ้แต่ในตอนเบิกโรง เพื่อสาวเรื่องให้ดำเนินไปโดยเร็วเท่านั้น ลักษณะการใช้ฉันทลักษณ์ของเสื่อโคคำฉันทที่คล้ายคลึงกับอนิรุทธคำฉันทตั้งไกล่ถามมาแล้วนั้น ทำให้เห็นว่าเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นเพื่อการแสดงต่างจากจุดประสงค์ (ในระยะหลัง) ของสมุทรโฆษคำฉันทอย่างเห็นได้ชัด แต่เมื่อดูจังหวะการแต่งเสื่อโคคำฉันทก็ไม่เหมือนกับอนิรุทธคำฉันทอีก

ตารางที่ ๑

ชนิดของคำประพันธ์ที่ใช้

สมุทร โฆษคำฉันท		อนิรุทธคำฉันท	เสื่อ โคคำฉันท
ภาพย์	ฉมัง สุรางคนางค์	ฉมัง สุรางคนางค์	ฉมัง สุรางคนางค์
ฉันท	ฉันท ๑๑ ฉันท ๑๔ ฉันท ๑๘	ฉันท ๑๑ ฉันท ๑๔ ฉันท ๑๘ ฉันท ๑๕	ฉันท ๑๑ ฉันท ๑๔ ฉันท ๑๘ ฉันท ๑๕ ฉันท ๑๒

๓.๓ ภาษาและจินตนาการ

ในการเปรียบเทียบคำฉันท์ทั้งสามเรื่อง คือ สมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์ และเสื่อโคคำฉันท์ ในค่านภาษา และจินตนาการครั้งนี้ จะขอใช้วิธียึดเอาสมุทรโฆษคำฉันท์ เป็นหลักในการเปรียบเทียบ และพิจารณาความคล้ายคลึงและความแตกต่างกันใน ๓ ประเด็น คือ

- เสียงของคำ และจังหวะฉันทลักษณ์
- ภาพ และความเปรียบเทียบ
- ความรู้สึกที่ได้จากเสียงและภาพที่สร้างขึ้น

ก. การชมธรรมชาติ และการพรรณนาความรู้สึก

ข้อนำสังเกตประการหนึ่ง คือ ทั้งในสมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์ และเสื่อโคคำฉันท์ ต่างก็มีเนื้อเรื่องตอนหนึ่ง ที่ตัวละครเอกจะต้องมาหยุดพักที่ริมสระ และลงสระ เป็นโอกาสให้ได้พรรณนาถึงธรรมชาติ พืช และสัตว์ทั้งบนบกและในน้ำ สมุทรโฆษคำฉันท์และอนิรุทธคำฉันท์ได้ใช้โอกาสนี้อย่างเต็มที่ แต่เสื่อโคคำฉันท์ใช้สระ เป็นสถานที่สำหรับดำเนินเรื่อง ให้คำวิแสดงความสามารถฆ่าอุทกमार บทชมธรรมชาติ ที่ควรมีในตอนนั้นจึงไม่มี

เมื่อนำกระบวนการชมธรรมชาติของทั้งสามเรื่อง เเท่าที่มีอยู่มาเปรียบเทียบกัน ก็ปรากฏว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ มีบทชมธรรมชาติมากที่สุด กล่าวถึงธรรมชาติอย่างละเอียด และตรงกับความเป็นจริงที่สุด และได้ใช้บทชมธรรมชาตินั้นให้เป็นประโยชน์ ในการพรรณนา ความรู้สึกนึกคิดของตัวละครเอกได้อย่างแนบเนียนที่สุดอีกด้วย จึงจะได้นำมาวิเคราะห์ เปรียบเทียบกันต่อไป

บทชมธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ แยกออกเป็น ๒ ตอน คือ

ก) ตอนหลังจากวังช้างแล้วไปพักพลที่ริมสระ จนกระทั่งพระสมุทรโฆษ คืนบรรทมหลังจากอุ้มสม เป็นบทชมธรรมชาติต่อเนื่องกันไปโดยมีเหตุการณ์อุ้มสมมาคั่นใน ช่วงท้าย พอจะแยกกระบวนการชมธรรมชาติในครั้งนั้นออกเป็นช่วง ๆ ได้ ดังนี้

- ชมช้าง
- ชมสัตว์จตุบาท
- ชมนก
- ชมไม้
- ชมสระ
- ชมนกน้ำ
- ชมปลา
- ชมสระ
- ชมธรรมชาติยามกลางวัน (ก่อนอุ้มนม)
- ชมธรรมชาติยามเช้า (หลังจากอุ้มนม)

จะเห็นได้ว่าเป็นการชมธรรมชาติที่มีกระบวนการซับซ้อน ละเอียดละเอียดเป็นอย่างยิ่งในอนิรุทธคำฉันท์ บทชมธรรมชาติหลังจากการล่าสัตว์ซึ่งเป็นตอนเดียวที่ปรากฏในเรื่องมีลำดับขั้นตอนเพียง ๓ อย่าง คือ

- ชมสระ
- ชมปลา
- ชมธรรมชาติยามกลางวัน (ก่อนอุ้มนม) เท่านั้น

ข) ในตอนพรรณนาศาลเทพารักษ์ มีค่าและความคล้ายคลึงล่อเลียนกับกระบวนการชมธรรมชาติตอนแรกนั่นเอง แต่ลำดับขั้นตอนของการชมลดความซับซ้อนลง และกลับลำดับเป็น

- ชมสระ
- ชมไม้
- ชมนก
- ชมสัตว์จตุบาท

การวิเคราะห์บทชมธรรมชาติของสมุทรโฆษคำฉันท์ต่อไป จะกล่าวถึงบทชมธรรมชาติทั้งสองตอนที่ว่านี้เปรียบเทียบกัน และเปรียบเทียบกับบทชมธรรมชาติเท่าที่

ปรากฏในนิรุกษ์คำฉันท์ และเสื่อโคคำฉันท์ด้วย*

บทชมช่างที่อยู่ถัดจากการวังช่างมานั้น จะถือว่าเป็นบทชมธรรมชาติได้ไม่เต็ม
นัก เพราะเป็นการบันทึกลักษณะรูปโฉมของช่างที่คล่องไต่ ว่าถูกตำรา และ/หรือ เหมาะ
กับงานเพียงไร มากกว่าที่จะมุ่งพรรณนาภาพให้อ่านเกิดจินตนาการ และอารมณ์คล้อยตาม
แต่บทชมสัตว์จุฑาบท ชมนก และชมไม้ จนถึงชมสระที่อยู่ถัดนั้นมา เป็นกระบวนชมธรรมชาติ
ที่สืบเนื่องกันทั้งด้วยเนื้อความและด้วยลักษณะคำประพันธ์ซึ่งใช้ฉันท์ อันมีสำเนียงราบรื่น
นุ่มนวล จังหวะไม่เร็วหรือช้าจนเกินไปโดยตลอด คำที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นคำที่มีเสียงอยู่ใน
ระดับกลาง ระยะเวลา ผสมผสานกันให้เกิดบรรยากาศเหมาะแก่เนื้อเรื่อง ซึ่งกำหนดให้
เป็นยามจวนพลบ เข้ากับความรู้สึกของตัวละครที่เหน็ดเหนื่อยจากการออกกำลังอย่าง
คึกคักมาในเวลากลางวัน และบัดนี้กำลังถูกอิทธิพลของธรรมชาติเข้าครอบงำ เริ่ม
ตั้งแต่

พระเสด็จจรเมียงชม มฤคมาศทั้งคู่เคียง
ประอรประเอียงเมียง มฤคเนตรเพราพราย
คาทรายลลอลเอา จิตใจเยียบคาทราย
ครุใจเพื่อใครชาย แลละลานทั้งแคว^๒

เสียงที่ค่อนข้างสั้นเป็นระยะสลับยาว มีจังหวะหวาน เว้นช่วงอย่างคนกำลัง
เหนื่อย และพยายามสะกดลมหายใจให้อ่อนเบาลง เสียงตัว "ล" ใน "ลลอล", "ละลาน"
ใหนักถึงอาการละลาละดังเพราะความเหนื่อย ครั้นถึง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

*เสื่อโคคำฉันท์มีบทชมธรรมชาติ คือ ชมนก ชมไม้ อยู่ในตอนหลังจากชูปัตว์
เพียงแห่งเดียวและสั้นมาก

^๒สมุทรโฆษคำฉันท์. น. ๕๖.

ของทองอันทองทอง
 เยื้องย่องมาชายชม
 คายของอันดูยง
 พระเนตรเพราพราย

ชรณัญญุสระสม
 สมเก็จท้าวเสด็จคลาย
 แลมาจรชรมียงชาย
 ยิ่งตายองก็อ้ายศ

เสียงก็ค่อยทอดยาวออก ส่อลักษณะเมื่อนอารมณ์ แกมคำนึ่งคิด ภาพที่บรรยาย
 ไม่ละเอียดย ชัดเจน เป็นการตีความจากภาพมากกว่าพรรณนาภาพที่เห็นจริง เพราะ
 จุดประสงค์นั้นเพื่อโยงภาพเข้ากับความรู้สึกของพระสมุทรวโฆษ และภาพที่ยกมากล่าวก็
 ล้วนเป็นภาพที่ชวนให้เกิดความรู้สึกเปรียบเทียบ เช่น ภาพฝูงนกบินกลับรัง และ

นกหกต่างราวรัง
 เทยื้อป้อนปากเมียคน
 พระแลคณานก
 ใจจงพฐสุวรรณ

และประนึ่งกันแข่งชน
 และตระเหิรตระหวลกัน
 แลตระคกมนมรรษ
 คแลท้าววังเวงใจ*

จากภาพสัตว์ ซึ่งมีอาการเคลื่อนไหว คึงดูคล้ายคลึง มาสู่ภาพต้นไม้ซึ่งอยู่กับที่
 และใกล้ตัวกว่า ทั้งมีกลิ่นหอมที่ค่อนข้างมาเร็วประสาธา เป็นลักษณะการลำดับภาพพรรณนา
 ที่เข้ากับธรรมชาติของมนุษย์ที่กำลังผ่อนคลายความเหน็ดเหนื่อย^๒ เสียงของคำซึ่งสูงขึ้น
 ระยะเวลาหนึ่งแสดงอารมณ์สะเทือนใจเมื่อพรรณนาถึงฝูงนก ก็ค่อยอ่อนเนิบลงอีกชั่วระยะเวลาแสดง
 ความสำนึกและพอใจในภาพและกลิ่นหอมที่เล่าโลมใจแต่ก็เพิ่มกังวานเศร้า และมีความ
 เปรียบเทียบเคียงใจแทรกเข้ามาเป็นตอน ๆ เช่น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* เล่มเดียวกัน. น. ๕๕.

^๒ระหว่างที่กำลังเหนื่อยมาก และคล้ายคลึง จะรู้สึกว่าเป็นชัดแต่สิ่งเคลื่อนไหว และ/หรือ มีสีและขนาดจึงดูความสนใจ เมื่อค่อยคลายเหนื่อยลงจึงจะสามารถ
 สังเกตเห็นสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ เพิ่มขึ้นได้

ดูไม้เมื่อลมโบย
เชิญท้าวเสด็จกราย

ประจักษ์โชนมาชมชาย
กรชมเฉยปรมาลัย*

และ

เอวไม้อันกลมงาม
วัลย์ทองกระหวัดปาน

คือคังเอวอุพาพาล
กรนางอันโอบองค์^๒

เสียงอ่อนเบา มีกังวานล่อความเศร้าใจที่เพิ่มพูนขึ้น จนในที่สุด ความรู้สึก
โศกศัลย์โหยละห้อยก็ทวีขึ้นถึงจุดสูงสุด เมื่อ

เสาวรรณยศสร้อย
สวายดอกกำจร เขวง
สุคชมทุกซอไม้
พระสุรย์รังเรียงรัน

สุขพายุพักเลว
มนนากจามัลย์
พเยยไกลเมื่อสายันท์
และจะลับพระเมรุ^๓

เป็นการนำธรรมชาติมาเป็นเครื่องแสดง และเน้นความรู้สึกไต่อย่างคี่ที่สุด
และเป็นจุดแย้งที่มีน้ำหนักน่าสนใจ เพราะผู้แต่งพรรณนาถึงอารมณ์โหยละห้อยที่ทวีขึ้นจน
ถึงจุดสูงสุด ในขณะที่ธรรมชาติแห่งวันหมุนลงสู่จุดต่ำสุด คือยามพลบ ก่อนจะถึงกลางคืน
การพรรณนาถึงกลิ่นหอมในฐานะเครื่องโน้มน้าวอารมณ์ แสดงว่าผู้แต่งมีความเข้าใจ
ธรรมชาติเป็นอย่างดี และมีความละเอียดพอที่จะจับลักษณะอันประณีตของธรรมชาติมา
แสดงไว้ด้วยถ้อยคำเพียงสั้น ๆ แต่ให้ความรู้สึกที่สมบูรณ์ ทั้งด้วยเสียงและด้วยความหมาย
ที่เข้ากันอย่างกลมกลืน เสียงตัว "ส" ต้นคำ ซึ่งเป็นเสียงเสียดสีนั้นสามารถน้อมใจให้
นึกถึงเสียงลมพัดควู่หวีในยามพลบได้เป็นอย่างดี คำว่า "เลว" ก็คือ "เขวง" ก็คือ

*สมุทรโฆษคำฉันท์. น. ๕๘
^๒เล่มเดียวกัน. น. ๕๕
^๓เล่มเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

นอกจากความหมายแสดงถึงลักษณะกลิ่นที่พุ่งขจร เสียงของคำยังชวนให้นึกถึงอาการหวน
 กลับวนเวียนไปมาของลมอีกพร้อมทั้งที่แนะนำให้เกิดความรู้สึกว่าเหว่ วังเวงใจไปใน
 ตัว เตรียมใจผู้อ่านให้พร้อมที่จะยอมรับอาการระเบิดของอารมณ์ละห้อยโหยหา คับคั่งใจ
 ประชดประชัน แคมท้อแท้ที่แสดงออกอย่างตรงไปตรงมาในคำรำพันดังกล่าวจากนั้น

พระสุรยคลอยลับ	สุรสุคาพวง
ปานนี้จะค้อมดู	และบเห็นก็เป็นตรอม
ปานนี้รูปรอยให้	อกอรไหม้นคนเดียวค้อม
หนาค่าใครถนอม	นุชน้องแลโลมลา
อัสสุรแก่ใจเจ้า	ผู้พร่าพร่องจะวอนผู้
อัสสุรอาจใจสา	หลหามบโดยใจ
ภูมิตมาคิกปลั่ง	รอยบาบั้งฤกาโลก
บนำอรมาใน	พนเพื่อนพเนจร
มาเจ็บจรเหินเคียว	แลมาเคิมพนาคร
นिरาศพงาสมร	แลมาคิคำนิ่งเนื่อง
อยาคิคว่าพักพล	มาจะชวนจนถึงเมือง
จงสรวาคาญเคื่อง	ทุกขแท้ที่ส่องทน*

เห็นได้ว่าบทชมธรรมชาติในช่วงนี้ เป็นทั้งการพรรณนาธรรมชาติและพรรณนา
 ความรู้สึกที่ลึกซึ้งและเข้มข้น อย่างได้ลงดงาม เปรียบพร้อมด้วยรสแห่งความเศร้า
 (กรุณารส) ตามหลักอสังการศาสตร์ ถ้าเทียบกับบทชมธรรมชาติในตอนพรรณาสาด
 เทพารักษ์ ก็ปรากฏว่า แม้จะใช้นั้นลักษณะและความเปรียบเป็นแบบเดียวกันก็ให้รสทาง
 ความรู้สึกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด เพราะช่วงแรกมีพัฒนาการทางกรุณารสดังกล่าวแล้ว
 แต่ช่วงหลังนี้ *หงสพนาคร* คือ สร้างอารมณ์สครั้นตั้งแต่แรกเริ่ม

* เล่มเดียวกัน. น. ๕๕ - ๖๐.

พจนานุกรมศัพท์
ล้านสร้อยสลาลา

ศัพท์วิศวกรรม
ลครสภาไฟโคร*

ทั้งเสียงและความหมายของคำ รวมกันสร้างภาพภูมิประเทศที่ร่มรื่น เยือกเย็น
ในกาละที่เหมาะสม ชวนใจให้เบิกบาน การกล่าวรายละเอียดชื่อพรรณไม้ต่อมา ก็ใช้คำ
ที่มีเสียงสัมผัสกระทัดรัด ให้บรรยากาศสดใส รื่นเริง พรรณนาเน้นที่ความสมบูรณ์ด้วยดอกผล
นำขึ้นตา อาทิ เช่น

จิกแจงทรแมงจันทน	และสกรรณิกการ
การะเกดกำจรสมร	สุรมาตุคีศรี
พิกุลและบุนนาก	แลอโศกสุรภี
ไฟโครลำควนมี	มะลิวัลย์วิไลวรรณ ^๒
และ	
พร้าวดาลตระการรส	คือสุชามพุชารา
เอมไอชไอชา	รสโคจะเปรียมปุ่น
พลับแห้งเพ็ชพันลอก	ดวงคอกแกมตะขบขนุน
ทั้งชานางลูกชามซุน	รนุกสุกระโยงยาง
ชวิตชวาคคากดวงคก	คังจะพกหังลำลาน
มังคุดลมุดหวาน	ทุเรียนว่าดูคาชแคน
ไม้เหียงชรหามมหาค	สหชาติม่วงแมน
ลูกสุกทุกขวันแชน	คือจะค่อมหังคาลง ^๓

* เล่มเดียวกัน. น. ๑๕๖.

^๒ เล่มเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

^๓ เล่มเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

เมื่อพรรณนาภาพนกและสัตว์จตุบาท ก็ให้ภาพที่มีการเคลื่อนไหวอย่างมีชีวิตชีวา และใช้เสียงชวนให้เกิดอารมณ์ขัน เช่น

จิบจวบชรรวมจิบ
กางเขนเล่นหางแปร

เยี่ยจะจิบควยจอกแจ
อีลุ่มลุ่มแลเขานาง^๑

และ

จุนจวนจระหยอกกรอก
แล่นแอนสระกอกัน
กระแตกก็ตื่นตอน
เหยี่ยเห็นฝูงพังพอน

ก็กรลอกกระลับมัน
ระร่ายเร็นในโพรงพรอบ
กระต่ายจรมาจวนจร
มีชมรมชรรโมลตาม^๒

และเมื่อสรุปจบนั้น หวนกล่าวถึงกลืนคอกไม้ ขึ้นต้นวรรคแรก ตรงกันทุกตัวอักษร แต่คำต่อ ๆ มาสร้างภาพที่อ่านวยอารมณ์สงบราวรื่น ต่างจากอารมณ์ขุ่นหมองในช่วงแรก อย่างตรงกันข้าม

เสาวรภยรสสร้อย
ลมทักษิณามณ -
ไพโรครตรลอบอบ
บสวชฌนวชฮา -

สุขพานในไพรสณท์
ทลรสรวาเพยมา
พนพระกฤฎีกา -
กูรรภาคราวี^๓

เมื่อนำมาเทียบกับวรรณกรรม คำนั้นที่อีกสองเรื่อง ก็ปรากฏว่า อนิรุทธคำฉันท์ นั้น ไม่มีกระบวนชมธรรมชาติดังกล่าวแล่น้อยเลย กล่าวขามจากการล่าสัตว์ไปถึง กระบวนชมสระที่เดียว แต่เสื่อโคคำฉันท์มีบทชมไม้ ชมนก ชมสัตว์จตุบาทอยู่ตอนหนึ่ง

^๑ เล่มเดียวกัน. น. ๑๕๙.

^๒ เล่มเดียวกัน. น. ๑๖๐.

^๓ เล่มเดียวกัน. น. ๑๖๑.

หลังจากพทลวิไชยและควาวิไค์ซุบตัวแล้ว กำลังเดินทางไปยังเมืองจันทบุรีฯ แบบฉันทลักษณะ
 ที่ไชมี ๒ ชนิด คือ เมื่อชมไม้ และชมนกนั้นไชฉันท ๑๑ แต่เมื่อกล่าวถึงสัตว์จตุบาทไช
 ฉันท ๑๘ กลวิธีการพรรณนาไม่มีพัฒนาการทางอารมณ์ดังที่ปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันท
 แต่บางตอนที่พรรณนาถึงนกต่าง ๆ นั้น มีลักษณะการใช้คำคล้ายคลึงกันบ้าง เช่น

สมุทรโฆษคำฉันท

ยางโทนกระสาสา	ลิกาโศกก็เขาซอน
คลอนคลอนทิพากร	กำสรคสาวกระสาศัลย์ ^๑

เสื่อโคคำฉันท

คุมขาบแล เขาชัน	กระสันสัตว์เทินหาว
กระสังกระสาสาว	กระสันจับสลัมดู ^๒

สมุทรโฆษคำฉันท

คัมแคหังคูเคียง	สองประเอียงคูคัมควร
ศัพทศัพทัญจวน	กลเลห์ก็เกรงกลัว ^๓

เสื่อโคคำฉันท

คัมแคหังคูควร	กระทาชวนตระบัดโบาย
บินหาคณาไทย	ประนังศัพทขอเชียว ^๔

^๑เดิมเดียวกัน. น. ๕๘.

^๒เสื่อโคคำฉันท (สำเนา). น. ๑๒.

^๓สมุทรโฆษคำฉันท. น. ๑๕๘.

^๔เสื่อโคคำฉันท (สำเนา). น. ๑๒.

สมุทรโฆษคำฉันท์

โทยหงสร้องก้อง
สมสรรวลกันซ้องนั้น

กรวิเกษเกมกัน
ทิกาโกรณูจโกกิล^๑

เสื่อโคคำฉันท์

ภูรโคกแลงกั้ง
เสียงสาธิตาไกร

กระตัวหึ่งกระเคนไพโร
กรวิเกษเกมกัน^๒

ซึ่งจะเห็นได้ว่าเสื่อโคคำฉันท์นั้น แม้จะใช้โวหารคล้ายหรือ "เลียน" สมุทรโฆษคำฉันท์อย่างมาก แต่จะคำต่อคำ แต่ความกลมกลืนในเชิงความและรสของเสียงนั้นไม่อาจเทียบถึง และอีกประการหนึ่ง สมุทรโฆษคำฉันท์นั้น ส่วนใหญ่กล่าวชมธรรมชาติเท่าที่เป็นจริง พรรณนาจากสภาพจริงที่ปรากฏแก่ตา การโยงเข้ากับความรู้สึก ใจวิธีเลือกพรรณนาภาพธรรมชาติที่มีบรรยากาศ ซึ่งอาจมีอิทธิพลต่อความรู้สึกในทางที่ประสงค์ได้จริง ๆ เช่น ภาพนกกลับรังทำให้คิดถึงบ้านเรือนและผู้อยู่หลัง การกล่าวถึงนางที่รักก็มีแต่โดยนัยอ้อม เปรียบจากลักษณะธรรมชาติแท้ ๆ และไม่มีพร่าเพรื่อนัก แม้ว่าเหตุที่ทำให้ทองว่าฟังหรือครวครวณนั้นมีอยู่ก็ตาม สิ่งที่น่ามาเปรียบก็เหมือนกันที่ลักษณะ มีชื่อว่า มีชื่อพ้องกัน ตัวอย่างเช่น

เอาไม้อันกลมงาม คือตั้งเอวยุพาพาล
วัลย์ทองกระหวัดปาน กรนางอันโอบองค์^๓

แต่เสื่อโคคำฉันท์นั้น กล่าวพรรณนาพรรณไม้ โดยเอาไปเปรียบเทียบกับความงามในส่วนต่าง ๆ ของหญิงโดยตลอด บางบทก็เปรียบโดยลักษณะ เช่น

^๑สมุทรโฆษคำฉันท์. น. ๑๕๕.

^๒เสื่อโคคำฉันท์ (สำเนา). น. ๑๒.

^๓สมุทรโฆษคำฉันท์. น. ๕๕.

เลงกล้วยสร้อยกล้วย	กัทลิต์แนงนวล
พิศเพี้ยนประเล่ห์ทอวล	อุรุรัตนเจกเจลา ^๑
และบางบทก็เปรียบจากคำพ้องเสียง	
เล็บนางระการกล	นฤมลประอรเอียง
เล็งแลประเล่ห์เพียง	นชนาริแสงใส ^๒

กลวิธีการพรรณนาธรรมชาติดังที่ปรากฏในเสื่อโคคำฉันทน์^๑ นอกจากจะไม่สมเหตุผล เมื่อพิจารณาเทียบกับโครงเรื่องแล้ว^๒ ยังน่าสังเกตว่าเป็นกลวิธีที่นิยมใช้กันในสมัยอยุธยาตอนปลายราวรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศลงมา จนกระทั่งรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างน้อย แต่ในสมุทรโฆษคำฉันทน์ภาคที่แต่งในสมัยอยุธยานั้นไม่นิยมใช้เลย แม้ว่าเค้าโครงเรื่องจะอำนวยให้มีได้ก็ตาม

ต่อจากกระบวนการพรรณนาธรรมชาติบนบก ก็มาถึงการพรรณนาชมสระและธรรมชาติในน้ำ ซึ่งอยู่ต่อเนื่องกัน สมุทรโฆษคำฉันทน์ แยกกระบวนการพรรณนาเป็น ๔ ช่วง คือ

- พรรณนาสภาพสระ และ
- พรรณนานกน้ำ
- พรรณนาปลา
- พรรณนาการลงสระ

กระบวนการพรรณนาชมสระและธรรมชาติในน้ำนี้ แยกจากกระบวนการพรรณนาธรรมชาติบนบก ก็ด้วยการเปลี่ยนแปลงฉันทลักษณ์ กล่าวคือ จากเริ่มพรรณนาสระจนจบชม

^๑เสื่อโคคำฉันทน์ (สำเนา). น. ๑๑.

^๒เล่มเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

^๓พหลวิไชยและควาวีในคตอนั้นเพิ่งชุบเป็นคน ยังไม่เคยรู้จักผู้หญิง

พรรณนาปลา ใ้กภาพยนต์มั้ง ๑๖ ต่อเมื่อถึงพรรณนาการลงสร้ง จงกลับมาใ้ฉันท้ ๑๑ อีก
 แต่เมื่อกล่าวโดยเชิงความและอารมณ์ ก็กล่าวใ้ว่าสืบเนื่องจากบทชมธรรมชาติบนบกนั้น
 มาโดยไม่ขาดตอนเลย ขอน่าสังเกตุอยู่ที่กลวิธีการพรรณนากน้ำและปลา มีใ้ใ้เป็นการ
 พรรณนาภาพเน้นที่ลักษณะและบรรยากาศด้วยการเลือกคำที่มีเสียงและความหมายอันมี
 อิทธิพลต่อความรู้สึกเป็นหลัก ดังการชมธรรมชาติช่วงอื่น ๆ แต่กลับใ้วิธีใ้ใกล้เคียงกับ
 การชมช้าง กล่าวคือ รวบรวมชื่อนกน้ำและปลามาใ้ด้วยกันใ้มาก ๆ แต่ไม่พรรณนา
 ภาพ หรืออาการเคลื่อนไหวอย่างละเอียด และไม่ประสงค์ใ้เกิดมลกระทบกระเทือน
 ทางอารมณ์ดังตอนอื่นด้วย คล้ายกับว่าผู้แต่งจงใจจะใ้เป็นช่วงผ่อนคลายความเครียดทาง
 อารมณ์ หลังจากคำรำพันของพระสมุทโรฆะ ก่อนที่จะพาเรื่องไปสู่การอุสมอันเป็นตอน
 เค้นหรือจุดเค้นของเรื่องภาคแรก และใ้ความราบเรียบเชิงอารมณ์ของช่วงนี้ "ส่ง"
 ความประณีตบรรจงในคำข้างเคียงใ้แจ่มชัดยิ่งขึ้น เพราะมีที่เปรียบเทียบในตัว กระบวน
 ชมสระในอนิรุทธค่านันท์ซึ่งแต่งด้วยกาพย์มั้ง ๑๖ โดยตลอด ก็ใ้กลวิธีนี้ในการพรรณนา
 ปลาเหมือนกัน

กระบวนพรรณนาชมสระในสมุทโรฆะค่านันท์ ละเอียดละออ ใ้ภาพที่ชัดเจน
 และน้อมนำจินตนาการ ของผู้อ่านด้วยคำเลียนเสียง (เช่นเมื่อกล่าวถึงมั้ง) เสียงของคำ
 ที่ใ้ส่วนใหญ่อ่อนโยน นุ่มนวล เข้ากับความรู้สึกเศร้า เหนื่อยหน่าย ท้อแท้ของพระสมุทโรฆะ
 โฆษ รับช่วงมาจากเมื่อชมไม้ โดยไม่ขาดตอนจากกัน ที่น่าสังเกตุคือการเชื่อมโยงบท
 พรรณนาธรรมชาติมาสู่อาการเคลื่อนไหวของตัวละคร ซึ่งแม้จะเปลี่ยนแปลงฉับพลัน
 นอกจากเสียงของคำจะยังคงคำของความรู้สึกไว้ใ้ได้อย่างแนบเนียนละเมียดละไมแล้ว
 ก็ยังใ้ความเปรียบเทียบที่โยงธรรมชาติเข้ามาส่งเสริมคุณค่าของตัวเอกอย่างแนบชิดอีกด้วย
 โดยใ้ใ้

ลมพายุพะเยียรสเอมอร

ยั้งพระภูธร

คือหูตสร้อยสระศรี

แสวงใช้ให้เจริญอุบตี	ลงสรงสระศรี
แลชมกุสุมโสภา ^๑	
ปางนั้นสมเค็จโท	ชรณินทรลีลา
ลงเล่นในสระสา	ชรท้าวชโลรจสรง ^๒

เป็นความเปรียบลักษณะเดียวกับที่กล่าวเมื่อลงสร้างเสร็จแล้วว่า

พระสุรยลัมไศล	ว่าไพลัมพระเมรุลง
พระสุรยอัสดง	คคเคร่านเรสุร ^๓

ซึ่งเป็นบทที่เล่นคำ เล่นความและเล่นเสียงได้อย่างไพเราะยิ่งบทหนึ่ง ผู้แต่งสมุทรโฆษคำฉันท์ จะตั้งใจที่จะสร้างภาพสระสรงของพระสมุทรโฆษ ให้เป็นสถานที่งามสงบ ร่มรื่น เยือกเย็น และมีบรรยากาศสลักร่างสมกับเวลาพลบค่ำ เสียงของคำที่เลือกใช้จึงมีกังวานอ่อน ส่วนใหญ่เป็นสระยาว จึงมีเสียงราบรื่น นุ่มนวล อ่อนโยน และคำเน้นความค่อนข้างช้า พรรณนาอย่างละเอียด ประณีตบรรจง สว่างงาม พร้อมด้วยภาพพจน์

โสภาสระแก้วกลมี	ไกรพแกมศรี
สโรชพรณพิมล	
มีโกมุทมาลยกมล	บานขจรรสคนระ
ชสรอยลเวงเวหา	
เรียบรายทรายมณีมุกดา	พื้นทองโสภา
คือแทนพิฑูรย์เรียบรอง	

^๑สมุทรโฆษคำฉันท์. น. ๖๗ - ๖๘.

^๒เล่มเดียวกัน. น. ๖๘.

^๓เล่มเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

ภุมราภุมรีคลอครอง	คู่เคียงคฤบาละออง
ละอบสุกนทรหึง	
หึ่งหึ่งเสียดมธุกรกระอิ่ง	คู่เคียงเคียงคลิ่ง
บคลาตุสมุสาทร	
กลิ้งคนธกมลเอมอร	เสาวคนธกำจร
แลอาบตรลอบชล	
น้ำคือมรกตแลกมล	เกิดแกมโฉมกมล
ปัทมราชมณี*	

จะเห็นได้ว่าภาพที่สร้างขึ้นนั้นมีพร้อมทั้งลีลาศัพท์ และความเคลื่อนไหว เข้าถึง
 ผู้อ่านได้ทั้งทาง ตา หู จมูก และโน้มน้าวใจให้สงบได้ควาย ต่างจากอนิรุทธคำฉันท์ซึ่ง
 ใ้ภาพที่แพรวพราวพร่าพรายไม่ชัดเจนเท่า เสียงของคำส่วนใหญ่กระชั้น รุกเร่า รวดเร็ว
 ทำให้ความรู้สึกโน้มไปทางรื่นเริง แจ่มใส สนุกสนาน ผู้แต่งมุ่งจะอวดฝีมือในเชิงประพันธ์
 โดยใช้กลบทเพื่อความไพเราะทางเสียง มากกว่าเพื่อนอนมนำอารมณ์ของผู้อ่าน แต่สิ่งที่
 ตรงกันอย่างประหลาดก็คือ แนวความคิดเปรียบเทียบเรื่อง ลีลาศัพท์ ซึ่งอนิรุทธคำฉันท์
 พรรณนาว่า

เรื่องรองน้ำจันทรมณี มณีปุษปสระศรี

สโรชนีไลศบล

บัวบานมณีสุริยพิมล บงกชจงกล

ลณีนี้ไลศบลบาน

ขจรคนธครลปโอฬาร พุงฟ้าจักรพาว

ก็พูลบำเทองหฤทัย

รายรอบสระศรีเรียงไร ย่อมรักคนประไพ
 รุอาดูกายยับยับ
 กรวดแก้วกรวดศรีคนประดับ ทรายทองรายกับ
 รัชฎาคาษเคียรคาษ^๑

คำพรรณนาถึงสระในสมุทรโฆษคำฉันท์ มีอยู่ในคำร่ำพันของพิทยาธร เป็นตอน
 สั้น ๆ ก็แสดงแนวคิเคเปรียบเทียบกับสี่สันแบบเดียวกันว่า

ชื่นชมและชมสระ	สโรช
บุษบายงกชกร รมิกากมลโชติ	
ไพโรครล่องไอช	สุคนธ์
แมลงภูพรรมคือนิลนฤมลกล	
แดงคังปัทมกล	เรียราย
ใบเขียวฉล็บคือประดับมรกตพพราย	
น้ำใสคือแสงสาย	พิทุรบ ^๒

ต่อจากพรรณนาสระ ก็ถึงบทพรรณนาการลงสระ ซึ่งสมุทรโฆษคำฉันท์มีเนื้อความ
 ละเอียดย พร้อมด้วยความเปรียบลึกซึ้งและภาพพจน์ชัดเจน ไซ้เสียงอ่อนโยนตลอดเพื่อ
 สืบทอดอารมณ์ไทยละห้อยของตัวเอกอย่างสมจริง แต่อนิรุทธคำฉันท์ใช้กลบทมัง ๑๒
 ในการพรรณนา ไค้นลเชิงเสียง คือมีสำเนียงกระแทบกระทั้งกันอย่างไพเราะ ว่าเรียง
 แต่มีเนื้อความน้อยและไม่ชัดเจน ทั้งไม่ใส่ใจที่จะสร้างความรู้สึกรของตัวละครให้สมจริง
 ด้วย คงมุ่งแต่จะรวบรัดดำเนินเรื่องให้ทันเชิดเป็นสำคัญเท่านั้น

บทพรรณนาธรรมชาติยามกลางคืนในสมุทรโฆษคำฉันท์ ซึ่งอยู่ถัดมาจากบทพรรณนา
 การลงสระนั้น ไม่ได้มีเนื้อความต่อกันเป็นช่วงยาวตลอด แต่แทรกอยู่ก่อนบวงสรวงพระโพธิ์

^๑อนิรุทธคำฉันท์. น. ๒๘ - ๒๘.
^๒สมุทรโฆษคำฉันท์. น. ๑๗๑ - ๑๗๒.

ตอนหนึ่ง และอยู่ในคำรำพันของพระโพธิ์อีกตอนหนึ่งสั้น ๆ เนื้อความไม่ละเอียดคาย่าง
การชมธรรมชาติตอนอื่น ๆ เพราะผู้แต่งจงใจพรรณนาเพื่อประกอบความรู้สึกของพระ
สมุทโรดม ในช่วงตอนคลายอารมณ์ ก่อนถึงเหตุการณ์สำคัญคือการอุ้มสม แต่แม้จะมีได้
พรรณนาละเอียดคึกคักกัน ความเปรียบเทียบที่ใช้นั้นก็ราบรื่นและกระชับรัดกุม เป็นลักษณะ
เฉพาะที่ไม่มีที่อื่นเปรียบเทียบ และเสียงของคำก็ทั้งไพเราะและสร้างภาพพจน์ได้แจ่ม
ชัด ช่วงแรกเป็นเวลาค่า เมื่อเดือนแรกขึ้น

เบื้องบูรพพระฮามแฮไซ แสงส่องช่องไพร
แลพรายทิ้งพันพณสนท
กลิ่นคนธกมฺทอุบล บัวบานคุมกล
คือนางประนมถวายกร
.....
ศศิธรจรจรสสว่างไส คล้ายเห็นท้าวไท
ว่าพัศตรสุรสุดา^๑

อีกช่วงหนึ่ง ในคำรำพันของพระโพธิ์ เป็นเวลาคึกสงัด ผู้แต่งสามารถสร้าง
บรรยากาศของเวลานั้นให้ได้ทั้งภาพพจน์และความรู้สึกครบถ้วน ด้วยกาพย์ย่นมัง ๑๖ เพียง
บทเดียวว่า

ลมพัศทองส่องแสงเดือน น้ำค้างหยาดเย็น
แลเย็นตระซึกสีข้างาย^๒

ส่วนอนิรุทธคำฉันท์นั้นมีบทพรรณนาเวลาค่าเพียงตอนเดียว แต่งด้วยฉันท ๑๑
สามบท ท่วงทำนอง ราวเรียง สนุกสนาน แพรวพราย และออกจะอวดโอ

^๑ เล่มเดียวกัน. น. ๖๔ - ๗๐.

^๒ เล่มเดียวกัน. น. ๗๓.

พระสุริยอัสดง
ศศิจะแจ่มจับ
คือฉัตร เกือบกึ่ง
ศศิจะแจ่มจับ
การาประทับคา
น้ำค้างคือน้ำจัน

คตเมรุบังลับ
รัศมีส่องรสายสพ
นฤปคินทรจอมภพ
หึ่งเวหาก่เหตุหรรษ์
รกดาศประทับจันทร์
ทรतालกณะน้ำพล^๑

บทพรรณนาธรรมชาติตอนสุดท้าย ที่ควรรกล่าวถึง คือบทชมธรรมชาติยามเช้า
หลังจากอุ้มสม อนิรุทธคำฉันท์ พรรณนาสรุปสั้น ๆ ว่า พระอนิรุทธขึ้นบรรทมขึ้น ใดยืน

เสียงปักษายักมีใส กุจสรवलสายใจ
อมฤตยแข่งชวนขัน^๒

เท่านั้น แล้วดำเนินความตึกต่อไปทันที แต่บทพรรณนาธรรมชาติยามเช้าใน
สมุทรโฆษคำฉันท์มีเนื้อความละเอียดละเอียดออกตามลำดับเวลา ตรงกับสภาพธรรมชาติที่เป็น
จริง และโยงธรรมชาติเข้าเสริมความสำคัญของตัวเอกได้อย่างแนบเนียน เริ่มพรรณนา
แต่เวลาก่อนพระอาทิตย์ขึ้น

พจจกสว่างสุริโยไทย สัตว์ฟังไพรไศล
แลเสียงตระเวนหากัน
เนื้อเนื้อจากเหล่าแหล่งจรัล นกหกแข่งขัน
สำเนียงสุโนกทยา
เวียนร่อนร่อนว่อนเวหา เทร็จจับพฤกษา
บรรสานสำเนียงเสียงสม

^๑อนิรุทธคำฉันท์. น. ๓๓.

^๒เล่มเดียวกัน. น. ๕๐.

กุจมนตรี เตือนกัณฑ์หม สรวลศัพท์ระงม
 จักรจันเรโรชของเหียร
 เสียงข้างกองโกญจนส่วนที่ียร เสียงม้าแก้วเกรียน
 เสียงสรพลไชขจร
 เสียงมฤคคณสีหไกรสร สีนาทกำจร
 กำนวนท้าวป่าหิมพานต์
 สมสัตว์ท้าวพันพวงพานต์ ต้นตาคันดาล
 กระเกริกหึงห้องขรณี^๑

ถ้ากับการต้นของสัตว์แต่ละพวกแต่ละชนิด ตรงกับความเป็นจริง แสดงถึงความ
 สะเอียดและความเข้าใจธรรมชาติอย่างแท้จริงของผู้แต่ง และความเปรียบเทียบที่ตามากก็มี
 ลักษณะเด่นพิเศษเฉพาะตัว เมื่อกล่าวว่เสียงสัตว์และคนทั้งหลายนั้น

เหมเรียกพระสุริยพี่ เราะเสียงมีมี
 เมื่อจักอุทัยไชแสง^๒

ต่อจากนั้น ก็กล่าวถึงดวงอาทิตย์ที่กำลังอุทัย จนกระทั่งลอยดวงสว่างพ้นขอบฟ้า
 คุ้มท่านองเสียงที่โอ้อ่า สง่างาม อย่างมีศักดิ์ศรี

อรุโณคมรัศมีแสง สุริยศักดิ์ล้ำแสง
 ในยอชยคุณธรศรี
 หินกรกระกรจามี กรกรรัศมี
 คุรงครัตนพรรณาาย

^๑สมุทรโฆษคำฉันท์. น. ๘๑ - ๘๒.

^๒เล่มเดียวกัน. น. ๘๒.

บูรพาภาสกรจรณาย นลุปรุพพราย
ครุศักดิ์สุริยประภา*

ข้อที่น่าสังเกตุจากการวิเคราะห์บทชมธรรมชาติในสมุทรโฆษคำฉันท์ โดยพิจารณา
วรรณกรรมคำฉันท์ที่มีตำนานเกี่ยวข้องกับตัวพันกันร่วมไปด้วย มีดังนี้คือ

๑. สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ มีแนวคิดเปรียบเทียบตรงกัน แต่กล
วิธีการพรรณนาต่างกันไปตามจุดประสงค์ กล่าวคือ สมุทรโฆษคำฉันท์ เริ่มจากตอนพรรณนา
ธรรมชาติก่อนลงสร้งเป็นต้นไป ค่าเนินความอย่างช้า ๆ ให้ภาพที่ชัดเจนทั่วถึง มีรายละเอียด
ละเอียดมาก มีลักษณะสมจริง มีพัฒนาการตามลำดับชั้น สมบูรณ์ด้วยรสแห่งความรู้สึก สามารถ
เร้าและโน้มน้าวจินตนาการของผู้อ่านได้เป็นอย่างดี แสดงว่าผู้แต่งเบนเข็มจากการแต่ง
เพื่อเป็นบทมหรสพ มาเป็นแต่งเพื่ออ่านอย่างเคียว แต่อนิรุทธคำฉันท์นั้น ยังคงลักษณะสั้น
และย่อกระชับกระเเง คล่องแคล่วว่องไว รวบรวมเนื้อความ เร้าความสนใจด้วยความ
ไพเราะทางเสียง (เช่น ไซกลบท) เป็นเกณฑ์ ความเปรียบเทียบไม่ชัดเจน และมักจะเกิน
ความสมจริงมากกว่าสมุทรโฆษคำฉันท์ สมกับที่เป็นบทประกอบการเล่นหนัง ซึ่งไม่ต้อง
การความละเอียดถี่ถ้วนมากนัก อย่างไรก็ตาม การที่แนวคิดหลักตรงกันนี้เอง ก็เป็นเหตุ
ผลที่แน่หนุนให้เชื่อได้ว่า วรรณกรรมคำฉันท์สองเรื่องนี้แต่งขึ้นร่วมสมัยกันจริง

๒. สมุทรโฆษคำฉันท์ กับเสื่อโคคำฉันท์ ซึ่งมีผู้สันนิษฐานว่าอาจเป็นฝีมือ
ของผู้แต่งเช่นเดียวกัน กลับมีความแตกต่างกันอย่างมาก ทั้งด้านแนวคิดและสำนวนโวหาร
การเปรียบเทียบกระบวนความพรรณนาชนิดอื่น ๆ ต่อไป ก็ยิ่งแสดงให้เห็นความจริงข้อนี้

กระบวนพรรณนาความรู้สึก นอกจากจะแฝงอยู่ในบทพรรณนาชมธรรมชาติแล้ว
ก็ยังอยู่ในรูปคำพูด และบทสนทนาอีกด้วย ในสมุทรโฆษคำฉันท์มีบทพรรณนาความรู้สึก
เด่น ๆ อยู่สองชนิด คือ

* เล่มเดียวกัน. น. ๘๒ - ๘๓.

- แสดงความรู้สึกเศร้าโศก คร่ำครวญ หรือตัดพ้อต่อว่า ซึ่งอาจเรียกว่า เป็นกระบวนการสัลลาปังคพิไสย

- แสดงความโกรธ ห้ำหาย อวดโอ๋ ในทางต่อสู้และการรบ ซึ่งอาจ เรียกว่ากระบวนการพิโรธวาหัง

ในบทนี้ จะขอล่าวถึงเฉพาะกระบวนการพรรณนาแสดงความรู้สึกเศร้าโศก (กรณารส) เพื่อคงเนื้อหาให้สืบเนื่องกับที่กล่าวแล้วในตอนวิเคราะห์กระบวนการชมธรรมชาติ

กระบวนการพรรณนาแสดงความรู้สึกเศร้าโศก คร่ำครวญ หรือตัดพ้อต่อว่าที่ปรากฏ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ ได้แก่

- คำรำพันของนางสุรสุคา ต่อพระสมุทรโฆษ
- คำรำพันของพระสมุทรโฆษ หลังจากอุ้มสม
- คำรำพันของนางพินรูปดี และคำโต้ตอบระหว่างนางกับนางรัตนธารี
- คำพ้อของนางพินรูปดีต่อพระสมุทรโฆษ
- คำพ้อของนางรัตนธารีแทนตัวนางพินรูปดี
- คำรำพันของพิทยาธร

ซึ่งจะได้กล่าววิเคราะห์โดยลำดับต่อไป

คำพูดระหว่างพระสมุทรโฆษและนางสุรสุคา ก่อนออกวังข้างนั้น เป็นกระบวนการสนทนาอย่างจริงจัง มีรูปชัดเจนเป็นครั้งแรกที่สุด ใช้ฉันท์ ๑๔ แต่งโดยตลอดทั้งคำพูดของนางและคำตอบของพระสมุทรโฆษ ซึ่งแยกจากกันเป็นคนละส่วนโดยเด็ดขาด ต่างกับในอนิรุทธคำฉันท์ ซึ่งใช้ทั้งฉันท์ ๑๔ และฉันท์ ๑๑ แต่งต่อกัน แตมิได้แยกคำพูดของพระนางไว้ ต่างหากจากกัน ใช้วิธีสลับนางพูดบทหนึ่ง พระตอบบทหนึ่งสลับกันไปทั้งในช่วงที่ใช้ฉันท์ ๑๔ และฉันท์ ๑๑ การที่ใช้ฉันท์ลักษณะถึงสองแบบก็เพื่อความแปลกเปลี่ยนในท่วงทำนองการพากย์เท่านั้น ความเปรียบเป็นแบบเดียวกับสมุทรโฆษคำฉันท์นั่นเอง การที่สลับบทพูดเพิ่มความฉับไวเหมาะแก่การแสดง ไม่ให้มีตัวหนังสือติดค้างอยู่ แต่ักทำให้ขาดความสมจริง เริงความอย่างที่ปรากฏในสมุทรโฆษคำฉันท์

บทว่าพันของนางสุรสุคา และคำตอบของพระสมุทรวโฆษาในตอนนี้ อาจเรียก
ระบุมุได้อีกอย่างหนึ่งว่าเป็น "กระบวนสังลา" ซึ่งเป็นกระบวนหลักที่กวีมักจะประจงแต่ง
อย่างไวฝีมือแข่งขันกัน กระบวนสังลาในสมุทรวโฆษาคำฉันท์ตอนนี้ มีลักษณะประณีตในเชิง
ความอย่างยิ่ง คำที่ร้อยเรียงกันเข้านั้นมีเสียงกลมกลืนเข้ากับความรู้สึก ลำดับความ
สมจริง และมีความเปรียบเทียบที่ไพเราะลึกซึ้ง ก็น่าใจ เช่น ตอนหนึ่งในคำร่ำพันของนาง
สุรสุคา

โคคี่แกชพิตอันเปน	แลบาราศพระภูธร
เคยคัลมังคมาบทบังอร	อภิรมย์เสนาหา
ขอท้าวธมบันโดยจิตดูซ่า	ที่บ่เคยบ่คลาคคลา
พระบาทท้าวอันมทิมา	นิจแท้เท่าธุลี ^๑



ลำดับการดำเนินความเป็นแบบที่กวีสมัยหลัง ๆ ยึดเป็นหลักแก่่งขึ้นตาม ๆ กัน
นั่นเอง เมื่อฝ่ายนางขอตามไปด้วยความเป็นห่วง ฝ่ายพระก็อ้างถึงอันตรายต่าง ๆ
ในป่าว่าไม่เหมาะแก่สภาพของหญิง

ดูเจ้าจะหึงศัพทสำเนียง	สัตว์ร้ายคะนองใน
ไพรพงยรรยงเพื่อยศโค	นิระนองจะลีลา

และว่าความจริงแล้วไม่อยากจะละนางไป แต่ความจำเป็นบังคับ

พี่ครวญแก่เจ้าตั้งดูจะจง	นิราศแก้วกิ่งเกศา
สนิหเสนหจริงจิตบ่คลา	ใช้ว่าพี่จะพรางอำ
เพราะราชาการพระคชกร	มรีคท้าวทั้งหลายท้าว
ใช้เห็นแก่เล่นแลพี่จะนำ	พลไปในไพรสนต์

^๑ เล่มเดียวกัน. น. ๓๗.

ลงเอยด้วยการปลอบประโลม

อย่าแม่กระสันนิมิตโศก กแก่ที่แลทุกชน
 เชิญแม่เสวยสุขในมน ทิวแก่อุยาโศกา^๑

ในอนิรุทธคำฉันท์นั้น ส่วนความไม่ราบรื่นทั้งนี้ เพราะใช้กลวิธีผลักดันบุคคล
 คนละบทและเล่นคำคนบทนี้ทศกัณฐ์

ถ้าพระจะละสมมบ้าเรอ บริรักษ์เหล่าหลาย
 จักอยู่ทรเลหที่วิตถวาย คังดาพระจะทันเห็น
 อ้าเม่อุยาโศกจงมาสุข ทนเม่อุยาไค้เป็น
 ล่าบากทวยที่ที่ล่าเค็ญ ทุกชคัยอนงคยง^๒

ความที่ตอบโต้กันจึงออกจะละล้าละลัก ไม่ประสานกันเท่าที่ควร เพราะกลวิธี
 ที่ใช้ไม่เข้ากับเนื้อหาทางอารมณ์

บทครวญของพระสมุทโรฆะเมื่อตื่นขึ้นหลังจากอุ้มสม แม้จะเป็นคำรำพันเพียง
 สั้น ๆ และเนื้อความเกี่ยวพันถึงรูปโฉมของนางเป็นส่วนใหญ่ แต่เสียงของคำโดยตลอด
 ก็นุ่มนวล ราบรื่นกลืนกับความรู้สึก และบทสรุปนั้นเป็นโวหารที่คมพร้อมด้วยเสียงที่มีน้ำหนัก
 ทางความรู้สึกแน่นแฟ้นเป็นผลรวบยอด ทำให้ผู้อ่านเกิดความสะเทือนใจอย่างรุนแรงเมื่อ
 ใดอ่าน

บุญโคนี้โทหา และมานำไปสมนาง
 บาบโคนี้หนอปาง มานำราศพงางาม

^๑สมุทโรฆะคำฉันท์. น. ๓๗.

^๒เล่มเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

สุกท้าวขเทียวหา
บพพชุกราม

ทุกคำบพนาราม
รักษท้าวนิราสา

กลวิธีการใช้เสียงและความหมายของคำร่วมกันสร้างความรู้สึกให้เพิ่มระดับขึ้นจนถึงจุดสูงสุดแล้วค่อยคลี่คลายลงโดยไม่เสียคุณค่าเชิงวรรณศิลป์ และ/หรือรสทางอารมณ์ที่เป็นความพิเศษเฉพาะของสมุทรโฆษคำฉันท์ ซึ่งวรรณกรรมคำฉันท์เรื่องอื่น ๆ ไม่อาจเทียบถึงได้

ถัดจากนั้น คือบทครวญของนางพินชูปดี เมื่อตื่นขึ้นไม่พบพระสมุทรโฆษ อันเป็นตอนเด่นที่สุดในการบวนสลลบบังคพิไลยสนทนาทางฝ่ายหญิง เทียบเท่าถึงบทครวญของพิทยาธรรณากิมุข อันเป็นบทครวญที่เด่นที่สุดของฝ่ายชาย ต่างกันแต่ด้วยแบบฉันทลักษณ์ที่ไร และด้วยการที่บทครวญของนางประกอบด้วยบทสนทนาแท้ แต่บทครวญของพิทยาธรรณานั้นเป็นบทรำพันโดยลำพัง อย่างไรก็ตามก็ หากจะกล่าวถึง กลวิธี สาระทางอารมณ์ รส และน้ำหนักของความรู้สึกที่แสดงออกแล้ว ก็ตัดสินได้ว่ามีคุณค่าเสมอกันทีเดียว

ตามท้องเรื่อง เมื่อคำเป็นความจากทางฝ่ายพระสมุทรโฆษแต่ต้นมาจนกระทั่งเสด็จกลับคืนเมือง และคร่ำครวญถึงนางที่พรากจากมา โดยไม่โยคิดอบรรคาสาวสนมแล้ว จึงได้หวนมาจับบทกล่าวจากฝ่ายนางพินชูปดี โดยเปลี่ยนจากภาพฉันทบึง ๑๖ มาเป็นฉันท ๑๕ พร้อมกับที่เปลี่ยนกระแสความ

เริ่มวรรคแรกด้วยเสียงอ่อน ราบรื่น ชวนให้นึกถึงภาพนางที่ยังหลับอยู่
เทพีพินชูปดีอันมีมุขคือจันทร์

จาบัลย์ครันตั้น ตรีอาล

เสียงมาสะทุกที่คำว่า "ตื่น" แสดงความเคลื่อนไหวฉับพลัน แล้ววรรคท้ายทอด

อนิรุทธคำฉันท์. น. ๑๘.
นส/ว/๖๒

กังวลรับกับเนื้อความที่ตามมา

หาญบาลมิมิตรลอบทุกขมาพวน

พิศวงในสถาน

บรรทม

เสียงสูงที่ขึ้นคนสองวรรกแรกกับช่วงความรู้สึกฉงน แปลกใจ ซึ่งกลายเป็น
ตระหนกแกมงุนงง

ประปรารวันทศลกพิศรคม

ทรวงสมรคังคัมไพ

ในกลาง

แล้วในที่สุดก็เป็นทุกขจนไม่อาจระงับได้

พิศเพี้ยนพระพินิจาทุกขาทูรกำหนด

คักรัตนธารี

มาฤ*

จะเห็นได้ว่าเสียงที่สอดประสานกันนั้น เข้ากับพัฒนาการทางอารมณ์ของตัวละคร
ที่ค่อยเป็นค่อยไปอย่างเป็นธรรมชาติที่สุด ต่างจากอนิรุทธคำฉันท์ซึ่งแม้จะใช้ฉันทลักษณ์
แบบเดียวกัน พรรณานาเนื้อความอย่างเดียวกัน แต่หากเสียงของคำที่หนักและแน่นทำให้
ความรู้สึกเบนไปข้างอึดอัด สับสน และวุ่นวายใจมากกว่าจะโศกเศร้าระทมทุกข์ พัฒนา
การทางอารมณ์ขาดช่วง ไม่ชัดเจน คงจะขอยกมาเทียบให้เห็นชัดแต่แรกเริ่ม

ปางนั้นทาลสุคามุชาสุทธรโร

เจียรจันทรอำไพ

รุรัตน์

บัคคั้นบัคทุกขบัคทมบรรจจรรษัตริย์

สมกษัตริย์วิบัติจึง

ประจาก

เสียงแลไต่กับเห็นแลเป็นทุกขลำบาก
โอดกระครากจริง ฤๅนี้^๑

บทเจรจาและปลอมโยนของนางพี่เลี้ยงที่ต่อทามมากให้อารมณ์ที่ต่างกัน สมุท
โฆษคำฉันท์ไฉนบัง ๑๖ คำเนินตามอย่างราบรื่น อ่อนโยนค่อยเป็นค่อยไป แสดงความ
สัมพันธ์อันใกล้ชิด ร่วมจิตร่วมใจกันระหว่างนางพินธุบดีและนางรัตนธารีพี่เลี้ยง เสียงและ
กระบวนความที่ปลอมประโลมนั้นอ่อนหวานนุ่มนวล แสดงชัดถึงความเอ็นดู รักใคร่

โถมลว่าเจ้าเป็นไต่	แม่มาหลงไหล
ฤๅมีคำวิคริตรอม	
แสนสงวนธิดาเคียวคอม	ชมเชยถือนอม
ตั้งถามาคืนคืน	
ข้าแม่ขอรูรวมกล	ไต่ทุกขท้าวทน
อย่าขามแก่ชาขอแดง ^๒	

ต่างจากคำพูดของนางจิตรเลขา

ขอถามคคือา	ดูรแม่กำศรวลศัลย์
พระโณมนันเณิกเนลิ้ม	วรภากย์คือบูรณจันทร์
ราหุมมาบังพร	ณมาทมนมาทมองแสง
พระน้องอย่าไต่อา	ดูรเชิญมาเร่งแจจ
ความโศกศรีแสง	อันเสียดคคก่าเกาทอง ^๓

^๑อนิรุทธคำฉันท์. น. ๕๓.

^๒สมุทโฆษคำฉันท์. น. ๕๒.

^๓อนิรุทธคำฉันท์. น. ๕๓.

ซึ่งเป็นงานเป็นการ ดูทางเห็น ไม่มีความรู้สึกร่วม จังหวะฉันท ๑๑ ก็รวบสั้น
กระชับ ดูจะมุ่งแต่ผลทางเสียง คือให้ไค้ยีนชัด มากกว่าผลทางอารมณ์

คำตอบของนางพินธุปคี ก็ต่างจากคำตอบของนางอุษาซึ่งเป็นแต่การสรุปความ
อย่างสั้น ๆ โดยบอกอาการแต่ว่า "กำสรดกล้าว" เท่านั้น ผู้แต่งสมุทรโฆษคำฉันท์ใช้
วิธีบรรยายภาพของนางพินธุปคีให้ผู้อ่านเห็นอย่างชัดเจนเสียก่อนว่า

นางท้าวทุกขภาสกัณแสง เสียงเสาะโรยแรง
แลบอกขุบลโสกา

แล้วจึงเป็นคำพูดของนาง วิธีที่นางพูดนั้น สักเกตจากการใช้คำแทนตัวไค้ว่า
มีความสนิทสนม ไร้วางใจในตัวที่เลี้ยงเพียงใด ทำนองเล่าความเป็นความอย่างเรียบ ๆ
ตรงไปตรงมาและละเอียด คึงแต่

น้องที่คั่นนันทรา ผทมในไสยา
สถานพิมานมาศโสรม
บมिनันท้าวหนึ่งนำโถม โสภามาโลม
ตระอรอนุชในสถาน

จน

ครันน้องคั่นตนตาหา บมพิบราชา
ประจากก็เปล่าเปลื้องใจ
โสกาคังแค้นคำไคร เห็นแห่งทรวงใน
ที่น้องลันสูงครวญคราง*

เสียงของคำที่ไค้โดยตลอดทอค่อน แสดงความโศกเศร้าอย่างเปิดเผย เชื่อใจ

ในความหวังดีและความช่วยเหลือของอีกฝ่ายหนึ่งเต็มที่ เมื่อปรากฏว่าถึงแม้นางซารีจะ

...โลมลาเภนาง

นุชโอบเออบาง

บ่าววงสันรวงมพมาลัย

แต่ก็ปฏิเสธไม่ยอมรับฟังข้อเท็จจริงที่นางบอก ถ้วยสำนวนสุภาพ อ่อนหวาน
ถนอมน้ำใจ

ฤาเจ้าเสร์ราโศกรกว่าคาญ

อย่าอ่อนงพาล

พิลาปเลยไซกอล

ค่าใครเข้าห้องไทรญ

เล็กลอคทวารยนต์

ยังแทนบรรทมสมศรี

ยีนขำแม่เตือนอย่าดี

คนครอมเทพี

อย่าพาษปกระศัลย์ขวัญอร

บักนี้เพื่อจักสวยมพร

ธิดาเคียวสมร

แลท้าวทั้งหลายหมายขวัญ

เห็นมันนางน้องจึงฝัน

ไซแม่อย่าศัลย์

ให้ฝันเป็นครอมตาง*

ความนึกหวัง และความทุกข้ออัศจรรย์ใจของนาง จึงระเบิดออกเป็นอาการคร่ำ
ครวญอย่างร้าวรานใจ ซึ่งแสดงออกได้อย่างเต็มที่ ไม่ต้องยั้งยั้ง ผู้แต่งใจคำที่มีเสียง
และความหมายอันอาจสื่อทั้งภาพและสาระทางอารมณ์ มาสู่ผู้อ่านได้อย่างมีประสิทธิภาพ
อย่างยิ่ง ทำให้เห็นภาพนางพินชุกดิ์ว่าโศกศัลย์ เคียดคั้นเพียงใด

ธิดาเปียแฉลาญ

ทุกชดามถวนกลาง

ทอดคนในตักนาง

ผู้เลี้ยงอันแคว่นกล

กลอยดามคือกอลา
ไซ่ฉันอย่าลวงน

รัตนธารีที่คน
กลกล่าวเอ็นดู

เสียงของคำนั้นทั้งออกก่อน และโหยให้ เมื่อพรรณนาเน้นหลักฐาน

แกมนองพะพร่องไค
รอยทันตอันตรู
ริมโขนรูอ่อนช้า
ไหม้หมองจะปองตาย
กลิ่นแกมอันแปมปน
ไปหายในอกออม

แถมาคองที่แลดู
คือกุกัททสลายสลาย
เพื่ออุชงคโคทหมาย
และบคายก็เป็นตรอม
รสคนขบยังหอม
รสรักอยู่อย่าใจ

และยืนยันค้ายเสียงมั่นคง แสดงความแน่ใจ

เจ็บจริงกูจึงพร่อง
เคียงฉนัททภัยใน

ไซ่ว่านองจะหลงไหล
จิตเจ็บค่าใครเห็น

แล้วจึงหวานลอม ออกอ่อนขอร้องอย่างอ่อนโยน แกมบังคับ

พี่ช้านาญการ
ปางเคียวพี่มา เป็น
ผิวพี่ช่วยน้อง
ชีวิตพี่ยาไท
แต่เล็กพี่เลี้ยงน้อง
คามนี้โลศเป็นสอง

กูจะวานอย่าแหวะเวน
พ่านักน้องอันเจ็บจง
ทุกขช่องซึ่งทรวงใน
ที่จะเป็นอย่าป่วยปอง
คุณนั้นยากจะยื่นสนอง
คุณพี่เลี้ยงยิ่งชานศรี

.....

รักน้องอย่าหน่วงนาน
ท้าวไทและเทพา

มาจะวานวาครูปา
สุระนาคกนิร

จิ้งจอกผู้ใดใคร
ลอลวงเลบงสมร

แลอันอาจลอบโลมอร
สุขแล้วแลลอบคลา^๑

อันเป็นลักษณะการหวานล่อมจริงใจที่ยากแก่การปฏิเสธ แสดงให้เห็นถึงปฏิภาณ
ความเฉลียวฉลาด และความเชื่อในอำนาจใจของผู้ขอซึ่งมีอยู่เหนือผู้ฟัง กล่าวคือ
นางพินธุปทีเชื่อแน่ในความรักของพี่เลี้ยง มั่นใจว่า นางซารีจะไม่อาจเพิกเฉยต่อความ
ทุกข์ของนางได้เลย เพราะด้วยความรักและเอ็นดูนางนั้นเอาเป็นเหตุ ต่างจากกรณี
ระหว่างนางอุษาและจิตรเลขาพี่เลี้ยงซึ่งนอกจากเนื้อความปลอบและขอร้องจะห้วนสั้น
เพียงพอบอกเป็นเรื่องราวที่จำเป็นแล้ว ท่านองเสียงและความกึ่งแข็งกระด้าง ไม่แสดง
อารมณ์ซัด และแสดงรูปความสัมพันธ์ที่ห่างเหินกว่า เห็นได้จาก

เชิญพี่มาเร่งแก้	กระดุกออันเตรียมครอม
แต่ข้อมรูกอม	แต่รูปท้าวยังติดคา
เชิญพี่มาวาคโถม	ทุกท้าวเทพนางา
พิจิตรเลขา	ก็รับราชเสาวนี ^๒

มีลักษณะอย่าง "สั่ง" มากกว่าขอร้อง และผู้ "รับราชเสาวนี" ก็รับด้วยเห็น
เป็นหน้าที่ มิใช่ด้วยเชื่อใจความรักอย่างในสมุทรโฆษคำฉันท์ เชื่อใจสัมพันธ์ทางความ
รู้สึกระหว่างนางพินธุปคิตกับนางรัตนซารีพี่เลี้ยงนี้ยิ่งแสดงแจ่มชัดขึ้นทุกกระยะที่พรรณนาความ
โศกเศร้าของนาง เมื่อได้เห็นรูปพระสมุทรโฆษ นางพินธุปคิตก็แสดงอาการ

... ยืนกร

แลพิศพนูปมิแปร

^๑ เล่มเดียวกัน. น. ๕๓ - ๕๔.

^๒ อนิรุทธคำฉันท์. น. ๕๔..

นางหายชคานณทัตต์	ไฟสมรลามแล
ลิมพาษปชาราราย	
ไอ้จ๋าน้องตรอมคาย	อาจเททรวงทาย
เอาควงฤทัยไกลตัว	
นางหายรูปท้าวทูลหัว	กามาเนาแก้ว
และแลมพริบพิศวง*	

และเมื่อไ้รู้จักนามพระสมุทโรฆนะแล้ว นางก็ยังคงอยู่ในลักษณะ

ไฟสมรลามริน

วันทกทั้งแคคาลคลา

พุ่มพองนองพาษปชาราร

ทำให้นางชาริต้องปลอบประโลมซ้ำอีก พร้อมกับเสนอทางช่วยเหลือ

ชาริโลมลา

ลำเลียมทฤทัยเทพี

อย่าทุกข้ชาแม่ชาริ

จักอาสาศรี

บยากอย่าท้าวครอมตน

บมิให้เรื่องรู้สักคน

ท้าวท่าอุกล

ดูช่าอย่าอาลัยเลย^๒

ปลอบนางแล้วจึง "บังคมนงกราฎ" ลาไป ครั้นถึงพระสมุทโรฆนะ ก็ยังไ้ทูล
ขอความคักพอแทนตัวนางพินชูปดีไ้ถวายโหวตอาหารอ่อนหวานนุ่มนวล และขอนความประชค
ประชันไ้ไว้อย่างแนบเนียน

*สมุทโรฆนะคำฉันท์. น. ๕๘.

^๒ เล่มเดียวกัน. น. ๕๕.

บทิครท่านไท	ยศยั้งทั้งพรหมาน
อาจเหตุพิพาล	พญควยโถมพรรณ
นางนาคพระพิน	ชุบตีประจุกวัล
ทองทวารันทศลัย	สมเด็จท้าวปรานี
คิ่นขึ้นบเห็นหา	นรราชกษัตริย์
พิศวงฤดีมี	ทุกซ์แท่นวันคร
น้องท้าวค่านึงท้าว	บลุเลยร่าคาญคอน
ทรวงทรงกันแสงสมร	ทุกซ์แท่นที่อาตุร
แสรงใช้ให้ขามา	ถึงสมเด็จจนวนทรสูร
ทูลบาทบัวทูล	ทุกขราชธิดา*

ในอนิรุทธคำฉันท์นั้น นางอุษา "สั่ง" และนางพิจิตรเลขาภิเหาะไปหาพระ
อนิรุทธที่เคียว โดยไม่มีภาพพรรณนาคามรู้สึก หรือ คัดพ้อต่อว่าใด ๆ ทั้งสิ้น เมื่อมาถึง
แล้ว พระอนิรุทธก็เป็นฝ่าย

เอื้อนอมฤตยโองการ	แก่นองนงพาล
ภากยปรับทุกขทน ^๒	

เสียเอง ไม่ปล่อยโอกาสให้นางอุษาได้คัดพ้อ อย่างนางพินชุบตี เมื่อได้พบ
พระสมุทโฆษอีกครั้งหนึ่ง

นางท้าวทูลอาภุชร	อาจสุญใจจร
แลซาลันดูงไหหา	

*ใจความฉบับตัวเขียน.

^๒อนิรุทธคำฉันท์. น. ๖๐.

ลอบโลมน้องในไสยล	ลอบลวงกริธา
แสร้งบรกรรมคนสม	
เพราะท้าวมีที่อารมณ์	บมิทันคัดพทม
แลท้าวธปลางปลิกคน	
บมิทันน้องรู้งื่อนกล	คืนตีคนทน
พิลาปลาดูแหหา	

อันเป็นการตัดพ้อที่มีรสคำ รสความรู้สึก และเสียงกลมกลืนกันอย่างน่าชม ส่วนวนอ่อนหวาน ราบรื่น ละมุนละไม ใจกว้างง่าย ๆ แต่บรรจุกวามกระเทบกระเทือนใจ อย่างรุนแรงไว้ภายในนี้เป็นลักษณะเฉพาะของสมุทรโฆษคำฉันท์ ซึ่งไม่มีวรรณกรรมคำฉันท์ เล่มใดเทียบได้ แสดงถึงความสามารถอย่างเอกอุของผู้แต่งทั้งในการเข้าใจอารมณ์ สะเทือนใจอย่างลึกซึ้งและในการถอดถ้ายอารมณ์นั้น ๆ ออกมาในรูปภาษาที่กลม่อมเกล่า แล้วและสามารถสื่อสารทางอารมณ์เข้าถึงใจผู้อ่านได้อย่างเต็มที่

เสื่อโคคำฉันท์ มีเนื้อความกลับกันกับสมุทรโฆษคำฉันท์ โดยที่ฝ่ายนางเป็นฝ่าย ที่ถูกพรากไป เมื่อควาวิดวงฆ่าท้าวยศภูมิได้แล้วเข้าไปพบนางนั้น เป็นฝ่ายถามหรือ "พ้อ" ก่อน แต่สำเนียงของคำและฉันทลักษณ์ที่เลือกใช้ คือกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ นั้น ไม่อ่านวย ให้แสดงอารมณ์ซุ่มหมองได้มากนัก การดำเนินความก็รวคเร็ว ไม่ให้เวลาแก่พัฒนาการ ทางอารมณ์ หรืออีกนัยหนึ่งไม่สนใจที่จะสร้างอารมณ์ร่วมให้แก่ผู้อ่าน คำแกของฝ่ายนาง แม้จะยืดยาว ก็ใช้ทำนองเสียงที่ไม่แสดงอารมณ์ อาจเป็นควยแบบฉันทลักษณ์ซึ่งใช้ฉันท์ ๑๔ อันกำหนดการขึ้นลงของเสียง เป็นรูปตายตัวคงที่ยากแก่การนำมาใช้แสดงอารมณ์อยู่แล้ว ในสมุทรโฆษคำฉันท์ นอกจากบทสังขารระหว่างนางสุรสุดากับพระสมุทรโฆษซึ่งค่อนข้าง สั้น และมีลักษณะเป็นกระบวน "ตามแบบแผน" แห่งเดียว ก็มีได้ใช้ฉันท์ ๑๔ เป็นบท สนทนาแสดงความรู้สึกในที่ใดอีก แม้คำร่ำพันของพิทยาธรธรรมาภิมุขจะขึ้นด้วยฉันท์ ๑๔ แต่ตอนที่ใช้ฉันทลักษณ์แบบนี้ก็เป็นกรบรรยายเนื้อความย่อ ๆ มากกว่าจะพรรณนาความ

รู้สึก ซ้ำยังใช้คำว่า "ปาง" มาเป็นเครื่องแยกเหตุการณ์ออกจากกันเป็นช่วง ๆ อีกด้วย
แม้แต่ตอนต้น ๆ ของส่วนที่ใช้นั้น ๑๕ ที่เริ่มแต่

อ้ออารยพินทรพาลพินคา

พิศัทศกรเพียงพา

ลจันทร์

ไปจนกระทั่ง

สารเสื่อสี่หมุดคิมฤคากรประเคียง

ดูเกล้าประอรเอียง

ภินันท์

ก็มีลักษณะค่อนข้างไปทางเป็นบทพรรณนาธรรมชาติเพื่อปรับระดับอารมณ์มากกว่า
บทครวญแท้ ๆ นั้น เริ่มจากบทที่ว่า

อุ้มบวรเขจรจรสนุกนิสุขนิรันดร์

บาปโคมาจำคล

นิราศ

ไปจนกระทั่งจบความที่ถือว่าแต่งในสมัยอยุธยา^๒ ในระหว่างบทครวญซึ่งทั้งยาว
และซับซ้อนนี้ มีแทรกบทชมโฉมนางเข้ามาเป็นช่วงตอนคล้ายอารมณ์ อยู่ระหว่างจุดสูงสุด
ทางอารมณ์ ๒ จุด มีหน้าที่เช่นเดียวกับคำเจรจาปลอบประโลมของนางรัตนธำรีที่แทรก
อยู่ระหว่างบทพรรณนาความโศกศัลย์ของนางพินธุปที หรือ บทชมมน้ำและชมปลาในตอน
พรรณนาลักษณะธรรมชาติและความรู้สึกของพระสมุทรโสมที่นำมาวิเคราะที่ไว้ตอนต้น คือ
เป็นบทขัด เพื่อให้โอกาสแก่วีรในอันที่จะแสดงลักษณะและความเสียดแทงของอารมณ์
เศร้าโศกได้เต็มที่จากหลายแง่มุม ดีกว่าที่จะพรรณนารวดเดียวติดต่อกันจนหมดกระแ
สความซึ่งจะพรรณนามากไม่ได้ เพราะอาจจะทำให้ความรู้สึกที่เข้มข้น บีบคั้น จางลง
ลดจากจุดสูงสุดที่มุ่งหมายไป ไม่สามารถส่งผลกระเทือนอารมณ์ผู้อ่านได้แรงเท่าที่ปรารถนา

^๑ เล่มเดียวกัน. น. ๑๗๑ - ๑๗๖.

^๒ สมุทรโสมคำฉันท์. น. ๑๗๒ - ๑๗๖.

เพราะถ้าจะรักษาความเข้มของอารมณ์โดยการประหยัคค่าก้อาจขาดลักษณะละเอียดซึ่งจะช่วยผู้อ่านให้เกิดจินตนาการและอารมณ์ร่วม แต่ถาจะพรรณนาละเอียดก็อาจจะทำให้ผู้อ่านเบื่อหน่ายเพราะความซ้ำซากคองที่ของรสความรู้ลึก กวีผู้แต่งสมุทรโฆษคำฉันท์จึงไม่พรรณนาความรู้ลึกรวดเดียวจบเลย แม้แต่ครั้งเดียว แต่ใช้วิธีแบ่งเป็นกระบวนและแทรกบทตอนคล้ายอารมณ์เข้ามาระหว่างจุดที่อารมณ์เข้มข้น หรือจุดสูงสุดทางอารมณ์เป็นตอน ๆ ซึ่งนอกจากจะทำให้สามารถพรรณนาความรู้ลึกได้ละเอียดโดยไม่เสียความเข้มของอารมณ์แล้ว ยังมีความสมจริงเชิงจิตวิทยาอีกด้วย เพราะตามธรรมชาตินั้นสภาพประสาทของมนุษย์ธรรมด้าย่อมไม่อาจทนความเครียดต่อเนื่องกันได้นานนัก ความโกรธก็ตี ความเศร้าก็ตี เป็นสิ่งเร้าประสาทให้เครียดเข้มนิ่งขึ้นก็จริงอยู่ แต่ที่ชั่วระยะหนึ่งแล้วกลไกธรรมชาติของร่างกายก็จะทำให้เกิดอาการผ่อนคลายตัวลงเอง ต่อเมื่อมีสิ่งเร้าใหม่มากระทบไม่ว่าจะเป็นจากภายนอกหรือจากกระบวนการทางความคิดภายในประสาทจึงกลับเครียดขึ้นอีกเป็นช่วง ๆ ไป เห็นได้จากกรรองให้ซึ่งจะร้องติดต่อกันนานมากไม่ได้ แม้ว่าจะทุกข์โศกเพียงใดก็ตาม ก็ยังต้องมีจังหวะหยุดพักเป็นระยะแล้วจึงจะร้องต่อไปอีกได้

บทคราวูของพิทยาธรนี้ เริ่มต้นด้วยเสียงซึ่งแสดงความเสียกาย แล้วเพิ่มระดับขึ้นเป็นโกรธและอาาย

เจ็บเหนือเจ็บเพราะพิโยคยากหฤทัยเทียม
 ไฟกงในแคเกรียม กระจุก
 ทุเหนือทุเพราะวาแพแทรชนริปู
 อัจมันมาเบียนดู ละอาย
 อายแก่เทพยแลแทตยทานพทั้งหลาย
 ถึงแมชีวีตวาย ก็สุข

เสียงที่ไ้หนัก เน้น กระแทกกระทั้น ย้ำซ้อน ๆ แสดงความโกรธ เคียดแค้น และคับคั่งใจอย่างสุดซึ้ง แล้วจึงทอดกระแสรยาวออกและอ่อนลงเป็นน้อยใจ เมื่อทวนนึกถึงความพ่ายแพะของคน

มันมีไชยแลใครจะยอชนประทุษร้าย
 ทุรยศอันอุทรุก ฤมี

จากความน้อยใจ ก็ไปสู่ความเศร้า และอาลัยถึงซีกสูงสุกเป็นช่วงแรก

โหยหาหาพระพุทูปุพพรรณาคัย

โอดอกจะครากยาก ฤฤทัย

พี่หวังพบบมิพบแลพบทุกซคือไฟ

ทนตายดีกว่าไกล อนุช

จะตายแลมาบมิตายถามาโศกเสมอสมรสสมุทร

สุดแรงก็สุดสุด รำพึง

ห้ามใจใจกับยินแลใจนิตยคนึง

อรอันเสมอถึงอาต มอด

ส่วนวนความตรงไปตรงมาไม่เย็น เยื่อ เสียงของคำผสมผสานกับความ
 กระเทือนซึ้งลงของอารมณ์อย่าง เป็นธรรมชาติที่สุด และสะท้อนความรู้สึกได้อย่างชัดเจน
 แจ่มแจ้งสมจริงไม่มีที่คำหนี

บทชมโฉมที่แทรกเข้ามา ก็มีเนื้อความเกี่ยวเนื่องไม่ขาดตอนจากบทรวนดูเสีย
 ที่เคี้ยว และคงกังวานเสียงอ่อนเป็นเชิงรำพึง โยงความรู้สึกให้ผสานกับช่วงสุดท้าย
 ซึ่งเป็นจุดสะท้อนอารมณ์สูงสุดของบทรวนดูทั้งบท แสดงความตระหนักในสภาวะอัน
 หลีกเลียงไม่ได้ของคนประสมกับความหมกหมัว เจ็บแค้น และปวดร้าวถึงที่สุด

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อ้ออ้อณิมาถึงอนิตยอนาถ

เจ็บใจใจจะขาด ระรอน

เคยแนบเนื้อนุชนิทรคังถามานอน

ทนเคี้ยวในคินคอน ประคาง

โอดอกถูรมาณฤคิทธิพิศพินาศ

คินนุชบลิ้มสวาท พิลาบ

จินตนาการและสาระทางอารมณ์ ต่อจากนี้ไปโครงสร้างและเนื้อหาที่เวียนกลับมา
 ล้อเลียนแบบเดิมอีก* การที่จะทำให้แปลกเปลี่ยนกันก็คงจะได้แต่โดยการเปรียบเทียบหรือ
 เพิ่มความพิถีพิถันในค่านรูปแบบฉันทลักษณ์ โดยใช้แบบฉันทยาค ๆ หรือกลบทอย่างใน
 อนิรุทธคำฉันท์ ซึ่งอาจแสดงเนื้อหาหรือสาระทางอารมณ์ได้ไม่ชัดเจนพอ และจำกัด
 อิศรภาพทางจินตนาการมากเกินไป เท่าที่เป็นอยู่นี้ สมุทรโฆษคำฉันท์ที่แต่งสมัยอยุธยา
 มีคุณภาพพอค้ำระหว่างรูปแบบกลวิธีและเนื้อหาทางอารมณ์ซึ่งพัฒนาขึ้นถึงจุดสูงสุดแล้ว
 ประกอบกัน เป็นผลรวมที่สมบูรณ์แบบอย่างแท้จริง

เมื่อนำมาพิจารณาร่วมกับวรรณกรรมต่าง ๆ อีกสองเรื่องที่มีตำนานเกี่ยวเนื่อง
 กัน ผลสรุปจึงออกมาในรูปที่ว่า ในค่านรูปแบบ สมุทรโฆษคำฉันท์มีรูปแบบที่เรียบรื่น
 ไม่วิจิตรซับซ้อนเท่าอนิรุทธคำฉันท์ กล่าวคือใช้แบบฉันทลักษณ์ไม่กี่แบบ และแต่ละแบบก็
 ไม่ได้วางกฎเกณฑ์บังคับมากมายอย่างตายตัว แต่ที่เป็นดังนี้ไม่ได้หมายความว่าสมุทรโฆษ
 คำฉันท์ จะด้อยกว่าอนิรุทธคำฉันท์ เพราะรูปแบบที่เรียบนั้นกลมกลืนเข้ากับเนื้อหาโดย
 ไม่ดึงความสนใจไปเสียจากแก่นของเนื้อหานั้นเลย ฉันทลักษณ์แบบง่าย ๆ ไม่มากแบบ
 นั้นก็มีความยืดหยุ่นสูง ให้อิสระแก่ผู้แต่งในอันที่จะจัดเสียง และความหมายของคำที่
 เลือกใช้ให้เข้ากับอารมณ์ของเรื่องและภาพที่พรรณนาถึง รูปแบบและเนื้อหาที่กลมกลืน
 กันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วยกลวิธีการจัดที่เหมาะสม จึงเกิดผลรวมเป็นงานศิลปะที่ทรงคุณค่า
 สมบูรณ์ อนิรุทธคำฉันท์นั้นเพ่งอยู่ที่ความวิจิตรของรูปแบบทางเสียง เพิ่มกฎเกณฑ์เพื่อ
 ความไพเราะจนกลายเป็นการจำกัดอิสรภาพทางจินตนาการและการสร้างสรรค์ความรู้สึก
 ผู้อ่านแม้จะตระหนักถึงความสามารถเอกอุของผู้เขียนที่สามารถสร้างผลงานชิ้นนี้ได้อย่างดี
 แม้ในกฎที่รัดตัวถึงเพียงนั้น ก็ไม่อาจยอมรับได้แน่นอนนักว่าเป็นงานที่สมบูรณ์ในตัว เพราะ
 ความบกพร่องในค่านเนื้อหานั้นเอง

อย่างไรก็ดี อนิรุทธคำฉันท์ก็ยังมีข้อแก้ไขความบกพร่องดังกล่าวเพราะรูปแบบ

ของอนิรุทธคำฉันท์นั้น เป็นวรรณกรรมเพื่อการแสดงโดยแท้ ต่างจากสมุทรโฆษคำฉันท์ ซึ่งเป็นวรรณกรรมเพื่อการอ่าน ความอ่อนในส่วนเนื้อหา หรือภาพพจน์ที่ไม่ชัดเจนนั้น ย่อมได้รับการชดเชยจากภาพคำหนึ่งที่ฉีก เชิดประกอบคนตรี เป็นเครื่องจูงจินตนาการอีก ทางหนึ่งอยู่แล้ว และถ้าจะเปรียบเทียบในค่านโวหารภาษา สมุทรโฆษคำฉันท์และอนิรุทธ คำฉันท์ก็เรียกได้ว่าอยู่ในระดับเดียวกัน มีความสามารถไล่เรียงกันในการเลือกใช้คำสื่อ ความหมายที่ต้องการได้อย่างกระทัดรัด กระชับความไม่ขาดเกิน และมีแนวคิดเปรียบเทียบในทำนองเดียวกัน แม้ว่าจะมีคำใช้ส่วนหนึ่งที่เหมือนกันเป็นพิมพ์เดียวกันก็ตาม หรือถ้า จะเปรียบเทียบในส่วนโครงสร้าง อนิรุทธคำฉันท์ก็คือสมุทรโฆษคำฉันท์ที่ย่อส่วนลงมา คัดตอน เอาส่วนที่ยาวเกินเหมาะแก่การแสดงออก เช่น การชมนก ชมไม้ คงไว้แต่บางส่วนเพื่อ อวดฝีมือการแต่ง เช่นบทสังวาสในตอนอุสมนั้น เป็นต้น ลักษณะที่คล้ายคลึงล่อเลียนกันมา ทุกคำคงได้กล่าวเปรียบเทียบมาโดยลำคั้งนี้เอง ที่สนับสนุนสมมติฐานที่ตั้งไว้แต่ต้นมาว่า วรรณกรรมคำฉันท์สองเรื่องนี้คงจะแต่งขึ้นร่วมสมัยกันจริง และอาจจะเป็นผู้แต่ง คนเดียวกันก็เป็นได้

ครั้นเมื่อนำสมุทรโฆษคำฉันท์มาเปรียบกับเสื่อโลกคำฉันท์ ซึ่งมีตำนานของ พระยาปริยัติธรรมราชา (แพ ตาละลักษณ) และคำสันนิษฐานของผู้นู อาทิเช่น นายชนิด อยู่โพธิ์ และ นายฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ระบุว่าอาจเป็นผู้แต่งคนเดียวกัน ผลที่ปรากฏจากการพิจารณาก็มีแต่จะแสดงให้เห็นถึงความไม่น่าเชื่อถือของคำสันนิษฐาน ดังกล่าว เปรียบในค่านรูปแบบฉันทลักษณ์ เสื่อโลกคำฉันท์ก็มีลักษณะคัมแคบ รัตตัว เน้นรูป เขียนและกวีเกณฑ์กร ลหุ ความรูปมากกว่าตามเสียง อย่างวรรณกรรมคำฉันท์ยุคที่ กวีเกณฑ์พัฒนาไปจนเกินพอดีแล้ว ไม่ยึดหยุ่นอย่างรูปแบบของสมุทรโฆษคำฉันท์ ค่านสำนวน โวหาร เสื่อโลกคำฉันท์มีลักษณะขาดความประณีตบรรจงในเชิงความและไม่สมจริง (เห็น ได้จากการพรรณนาธรรมชาติ เป็นต้น) และใหม่พอเทียมได้กับโคลงสรรเสริญพระเกียรติ สมเด็จพระนารายณ์ ฝีปากพระศรีมหาสมุทร ในค่านโครงสร้าง และแนวนิยมทางวรรณกรรม เสื่อโลกคำฉันท์ ก็มีลักษณะต่างจากสมุทรโฆษคำฉันท์ (และอนิรุทธคำฉันท์) เป็นคนละรูป ยึ่งหากพิจารณาในแง่ว่าวรรณกรรมเป็นเครื่องส่องสะท้อนความเป็นไปของสมัยที่แต่งแล้ว ก็ยิ่งเห็นได้ชัดยิ่งขึ้น ว่าสมุทรโฆษคำฉันท์ให้ภาพของสังคมที่สงบ มีกษัตริย์สืบราชย์ โดย

สิทธิชอบธรรมตามลำดับชั้น (ตรงกับสภาพความเป็นไปในประวัติศาสตร์ช่วงระหว่าง
 รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๕) แต่เสื่อโคค้ำฉันท
 การที่แต่งเติมจากตัวชาคก ให้ตัวเอกซึ่งมีกำเนิดต่ำกว่าขึ้นสู่วราชบัลลังก์ได้ด้วยกลอุบาย
 โดยที่ผู้แต่งพยายามเน้นให้เห็น เป็นของที่น่าชื่นชมมากกว่าน่ารังเกียจนั้น อาจสันนิษฐาน
 ได้ว่ามีจุดประสงค์ที่จะยกย่องกษัตริย์ผู้ขึ้นครองอำนาจใหม่ โดยกลบเกลื่อนความร้ายแรง
 ของการชิงราชย์ให้อยู่ในรูปที่คนทั่วไปอาจยอมรับได้ ด้วยการกำหนดให้เป็นพฤติกรรม
 ของพระเอก ซึ่งเป็นตัวที่ผู้อ่านทั่วไปนิยมอ่อนน้อมเอาใจช่วย (นำสังเกตุความคล้ายคลึง
 ระหว่างเรื่องท้าววยศภูมิ-คาร์วิ และจันทรวรา กับกรณี พระศรีสุธรรมราชา-สมเด็จพระ
 พระนารายณ์มหาราช และ พระราชกัลยาณี) เพราะการสอดแทรกแนวคิดที่ต้องการ
 ใ้คนเชื่อตามเข้าไปในงานวรรณกรรมเพื่อความบันเทิงนั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย และได้
 ผลชามชิมรสเร็วกว่าการบังคับเป็นอันมาก หากสันนิษฐานโดยนัยนี้เสื่อโคค้ำฉันทก็อาจ
 เป็นผลงานสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้จริง แต่พร้อมกันนั้นความคิดว่าสมุทรโฆษ
 คำฉันท เป็นผลงานในสมัยเดียวกับเสื่อโคค้ำฉันทก็ยิ่งลดความน่าเชื่อถือไปอีกโดยปริยาย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย